

EMBRİYONUN HUKUKİ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ*

A General Overview of the Legal Status of the Embryo

Eda DURAN**

Müslüm TURAN***

Özet

Dünya genelinde insanlarda görülen kısırlık oranındaki artış, üreme teknolojisi alanında yapılan çalışmalara olan ilgiyi artırırken, embriyoya yönelik araştırmaların hukuki ve etik boyutlarını da gündeme getirmiştir. Bu çalışmada, genel olarak Türk hukuku açısından embriyonun hukuki statüsü ve buna bağlı ortaya çıkan hukuki problemler incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda embriyonun hukuki statüsü konusunda başlıca iki temel görüş ele alınmıştır. İlk görüş, hak ehliyetinin doğumla başladığını, embriyonun hukuki anlamda hak sahibi olabilmesi için doğumun gerçekleşmiş olması gerektiğini savunarak, embriyonun kişi olarak statüye sahip olmadığını öne sürmektedir. İkinci görüş ise yaşamın döllenme anıyla başladığını ve dolayısıyla hak ehliyetinin bu andan itibaren başlaması, embriyonun haklarının döllenme anından itibaren korunması gerektiği ileri sürülmektedir. Çalışmamızda, bu iki görüş; yürürlükteki mevzuat hükümleri, ulusal ile uluslararası mahkeme kararları ve de ulaşılabilen yabancı hukuk kaynakları ışığında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmamızın sonunda, embriyonun hukuki statüsünün hangi görüş kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine dair bir öneri sunulmuş, uygulamada, embriyonun haklarının korunması ve hukuki statüsünün belirlenmesi konusundaki hukuki problemlere çözüm üretme konusuna az da olsa bir katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Biyoteknoloji, embriyo, hukuki statü, insan yaşamı, tüp bebek yöntemi

Abstract

While the momentum in the rate of infertility in humans worldwide has increased the interest in reproductive technology studies, it has also brought the legal and ethical dimensions of embryo research to the agenda. In this study, the legal status of the embryo in Turkish law in general and the legal problems arising from the legal status are analyzed. In this study, two main views on the legal status of the embryo are discussed. The first view argues that the capacity of the embryo to have rights starts with birth and the embryo must be born in order to have rights, thereof the embryo does not have that capacity until it is born. The second view, on the other hand, argues that life begins at the moment of fertilization and therefore, the capacity of the embryo to have

➤ Bu makale Etik Kurul iznine tabi değildir/This article is not subject to Ethics Committee permission.

➤ Makale Geliş Tarihi/Article Received Date: 23.08.2024

➤ Yayın Kurulu Kabul Tarihi/Editorial Board Acceptance Date: 08.01.2025

* Bu makale Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Hukuk Doktora Programı kapsamında devam eden "İnsan Hakları Bakımından Taşıyıcı Annelik Müessesesi" konulu tez çalışmasından üretilmiştir.

** Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Hukuk Doktora Öğrencisi, edaduman7373@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-7220-329X>.

*** Prof. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversite Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, muslumturanymm@outlook.com, <https://orcid.org/0009-0005-7404-3163>.

rights should start from this moment and the rights of the embryo should be protected from the moment of fertilization. In this study, these two views are discussed in detail in light of the provisions of the legislation in force, national and international court decisions, and the available foreign law sources. In conclusion part by presenting a recommendation on which view about the legal status of the embryo should be evaluated we aim to make a small contribution to the issue of finding solutions to the legal problems regarding the protection of the rights of the embryo and the determination of the legal status of the embryo in practice.

Keywords: Biotechnology, embryo, human life, in vitro fertilisation, legal status.

GİRİŞ

Aldous Huxley, 1932 yılında yayımladığı “Cesur Yeni Dünya” adlı romanında, teknolojinin toplumsal yapıları ve bireysel kimlikleri nasıl şekillendirebileceğini ele almıştır¹. Bu eserde, biyoteknolojik gelişmelerin insanlık üzerindeki sıra dışı etkilerine dikkat çekilmektedir². Romanda yer alan sıradışı konular arasında; toplumsal yaşamda tek eşliliğin yerini rastgele cinsel birlikteliklerin alması, aile ve akrabalık bağlarının bulunmaması, çocukların tüpte gelişmesi gibi hususlar yer almaktadır³. Kitabın yazıldığı dönemde, çocukların embriyonik ve cenin evrelerinin “tüpte” gelişmesi fikri, sadece kurgu bilim konusu olarak değerlendiriliyordu. Fakat bunların bir kısmı, yirminci yüzyılın sonlarına doğru biyoteknoloji alanındaki ilerlemelerle, birer gerçekliğe dönüşmeye başlamıştır⁴. Bu alanda yapılan çalışmalardan, özellikle tüp bebek yöntemi (in vitro fertilizasyon), genetik teşhis ve yapay rahim gibi konular, bir zamanlar kurgusal olarak kabul gören fikirlerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Biyoteknolojik gelişmelerin yaşamımıza dahil olmasıyla Huxley’in anlatısındaki gelecek, daha önce hiç olmadığı kadar yakın bir gerçekliğe dönüşmüştür. Bu gerçekliğin yaklaşmasında biyoteknolojinin yanı sıra genetik mühendisliği çalışmalarının da etkisi bulunmaktadır.

¹ Betül Kahyaoğlu, Çağdaş Ütopyaların Yaratılmasında Görsel Medyanın Gücü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015) 50.

² Hülya Küçük, “Aldous Huxley (Brave New World) Cesur Yeni Dünya” (2019) 2(2) Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi 143-151; Halit Ahmet Çiftçi, “Distopya Edebiyatında Dini Fenomenler ve Referanslar - Aldous Huxley’nin Cesur Yeni Dünya’sına Fenomenolojik Bir Yaklaşım” (2023) 23 Rize İlahiyat Dergisi 95-108.

³ Küçük (n 2) 143-151; Kayhaoğlu (n 1) 50.

⁴ Aldous Huxley’in “Cesur Yeni Dünya” adlı eseri, 1932’de yayımlandığında kurgu bilim dalında değerlendirilmesinin birkaç nedenle açıklanabilir: İlk olarak, o dönemdeki teknoloji ve bilim seviyesinin, eserde sunulan kavramlarla uyumsuz olmasıdır. Huxley, eserinde biyoteknoloji ve genetik mühendisliği üzerine kurulu bir toplum tasarlamıştır ki 1930’larda bilim dünyası bu teknolojik gelişmelerden oldukça uzaktı. Örneğin, DNA’nın keşfi, eserin yazıldığı dönemde gerçekleşmemiştir ve genetik mühendisliği gibi kavramlar henüz bilimsel düşüncenin odağında değildi. Huxley’in eserindeki gibi embriyolar üzerinde genetik müdahalelerin yapılabilmesi fikri, o dönem için sadece bir hayal ürünü olarak görülebilirdi. İkinci olarak, Huxley’in öngörülerinin gerçekleşmesi için uzun bir zaman geçmesi gerekti. İlk başarılı tüp bebek uygulaması, Huxley’in eserinin yazıldığı tarihten kırk altı yıl sonra, 1978’de gerçekleşti. Louise Brown da, tüp bebek yöntemiyle doğan ilk insan olarak tarihe geçti. Bu gelişme, Huxley’in eserinin ne kadar ileri görüşlü olduğunu göstermektedir; ancak eser yazıldığı dönemde bu tür teknolojilerin varlığı, kurgu bilim olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Bill Clinton, 26 Haziran 2000 tarihinde “İnsan Genom Projesi”nin ilk taslağının tamamlanmasını duyurduğu basın toplantısında, bu dönüm noktasının insanlık için taşıdığı önemi vurgulamıştır⁵. Clinton, bu projeyi “*insanoğlunun şimdiye kadar ürettiği en önemli, en harika harita*” olarak tanımlayarak, gen teknolojisi alanındaki bu ilerlemenin insan yaşamının sırlarını keşfetme çabalarında yeni bir çağ açtığını ifade etmiştir⁶. Projenin bilim tarihindeki yerini belirten Clinton, Francis Crick ve James Watson’ın DNA’nın yapısını keşfetmelerinden⁷ bu yana geçen sürede kaydedilen ilerlemeleri öne çıkarmış, İnsan Genom Projesi’nin bu sürekliliğin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir⁸. Clinton ayrıca, “*Bugün Tanrı’nın yaşamı yarattığı dili öğreniyoruz*” diyerek, genom bilgisinin insanlık için ne denli kıymetli olduğunu vurgulamıştır⁹. Bu bilginin, hastalıkların tedavisi ve önlenmesi konusunda devrimsel etkiler yaratacağını ve genetik bilimin, insanlığın ortak mirası olarak tüm dünya ile paylaşılması gerektiğini söylemiştir¹⁰. Konuşmasında ayrıca Galileo’nun gök cisimlerinin hareketlerini, matematik ve mekaniği kullanarak çözümlemesine atıfta bulunarak, bu tarihi anın bilim ve aklın zaferi olarak değerlendirilebileceğini dile getirmiştir¹¹. Clinton, Galileo’nun evreni anlama çabasını, genom projeleri aracılığıyla insan yaşamının kodlarını çözme çabasıyla paralel bir şekilde sunmuş ve her iki çabanın da insanlık için derin anlamlar taşıdığını vurgulamıştır¹².

⁵ Francis S Collins and Michael Morgan and Aristides Patrinos, “The Human Genome Project: lessons from large-scale biology” (2003) *Science* 300(5617) 287; Ali Özalp, *Etik Açısından Genom Projesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007) 6.

⁶ Bill Clinton, biyoteknolojinin insan yaşamının sırlarının keşfi ve yönlendirme kapasitesine ilişkin olarak şu açıklamada bulunmuştur: “*Yaklaşık iki yüzyıl önce, bu odada, bu katta, Thomas Jefferson ve güvendiği bir yardımcı muhteşem bir haritayı yaydı; Jefferson’un hayatı boyunca görebilmek için uzun zamandır dua ettiği bir harita. Yardımcısı Meriwether Lewis’i ve harita onun Amerika sınırından Pasifik’e kadar uzanan cesur seferinin ürünüydü. Bu, kitabızın sınırlarını ve hayal gücümüzü sonsuza dek genişleten, hatlarını belirleyen bir haritaydı. Bugün dünya, çok daha önemli bir haritayı görmek için Doğu Odası’nda bize katılıyor. Tüm insan genomunun ilk araştırmasının tamamlanmasını kutlamak için buradayız. Hiç şüphesiz bu, insanoğlunun şimdiye kadar ürettiği en önemli, en harika haritadır... Bugünkü duyuru, bilimin ve aklın destansı zaferinden daha fazlasını temsil ediyor... Bu derin yeni bilgiyle insanlık, iyileştirme konusunda muazzam, yeni bir güç kazanmanın eşiğinde. Genom biliminin hepimizin hayatı üzerinde, hatta daha da fazlası, çocuklarımızın hayatı üzerinde gerçek bir etkisi olacak. Hepsi olmasa da çoğu insan hastalığının teşhisinde, önlenmesinde ve tedavisinde devrim yaratacak...*”, Detaylı bilgi için bkz. https://clintonwhitehouse3.archives.gov/WH/EOP/OSTP/html/00628_2.html (Son Erişim Tarihi: 13.03.2024).

⁷ Walter Isaacson, *Yaşamın Kodu: Jennifer Doudna Genetik Devrim ve İnsanın Geleceği* (Domingo Yayınevi 2023) 7.

⁸ Detaylı bilgi için bkz. <https://clintonwhitehouse3.archives.gov/WH/EOP/OSTP/html/00628_2.html> (Son Erişim Tarihi: 13.03.2024).

⁹ Greg Gibson, *Son Sözü Genom; Modern Yaşam ile Genlerimiz Arasındaki Çatışma Bizi Nasıl Hasta Eder?* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2020) 17.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. <https://clintonwhitehouse3.archives.gov/WH/EOP/OSTP/html/00628_2.html> (Son Erişim Tarihi: 13.03.2024).

¹¹ ibid.

¹² ibid.

Clinton bu açıklamalarıyla, projenin insan hayatının en derin sırlarını aydınlatma potansiyeline dikkat çekerken, aynı zamanda bu bilimsel başarıların tüm insanlık için nasıl faydalı hale getirilebileceğinin de altını çizmiştir¹³.

Biyoteknolojik ve genetik mühendisliğine ilişkin araştırmalar, insan yaşamına ilişkin şifreleri keşfetme ve yönlendirme kapsamını olağanüstü biçimde genişletmiştir¹⁴. Bu ilerlemeler, üremeye yardımcı tedavi tekniklerinden özellikle tüp bebek (in vitro fertilizasyon) ve somatik hücre nükleer transferi (SCNT)¹⁵ gibi yöntemlerle embriyo kültürleme alanında da kendini göstermiştir¹⁶. Ayrıca, yerleşme öncesi (pre-implantasyon) genetik hastalıkların erken teşhisine olanak sağlamaktadır¹⁷. Ancak üremeye yardımcı tedavi teknikleri, potansiyel yaşamın seçilmesi ve elenmesine de imkân vermiştir. Şöyle ki genetik hastalıkların tespiti ve önlenmesi amacıyla embriyolar üzerinde yapılan müdahaleler, bireylerin genetik yapılarının kontrol edilmesi anlamına da gelmektedir. Bu durum da beraberinde hukuki tartışmaları gündeme getirmiştir. Bu kapsamda, üremeye yardımcı tedavi tekniklerinin genetik özelliklere dayalı olarak, “seçilmiş yaşam” oluşturma riski ile genetik çeşitlilik ve eşitlik üzerine etik ve hukuki endişeleri ortaya çıkmaktadır¹⁸. Önemle belirtmek gerekir ki bu tekniklerin kullanımında temel insan haklarının korunması meselesi göz ardı edilmemelidir. Bu anlamda genetik müdahalelerin sadece belirli bir sosyo-ekonomik grup için erişilebilir olması veya belirli genetik özelliklere sahip embriyoların tercih edilmesi, hukuki açıdan ayrımcılığa ve eşitliğin ihlaline yol açabilecektir. Bu bağlamda hukuk, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerindeki geçerli olacak etik kuralların belirlenmesi ve uygulanması da önem arz etmektedir.

¹³ ibid.

¹⁴ Onur Sezen, “İnsan Üzerinde Biyoteknolojik Uygulamaların Uluslararası Hukuk Boyutu” (2015) 1(1) Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 8; Emir Murat, *Hukuki Ve Etik Yönleri İle Biyotip Araştırmalarında Biyobankalar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi 2013) 4-6.

¹⁵ Somatik Hücre Nükleer Transferi (SCNT), bir canlının genetik olarak aynı kopyasını üretmek amacı taşıyan bir yöntemdir. Bu işlem, kopyalanacak bireyden alınan bir somatik hücrenin (vücut hücresi) genetik materyali ile bir dişi canlıdan alınan ve çekirdeği çıkarılmış yumurta hücresinin birleştirilmesini içerir. Bu birleştirme işleminden sonra hücre, elektrik akımı ya da kimyasal maddelerle etkin hale getirilir ve embriyo gelişimi başlar. Gelişen embriyo daha sonra bir taşıyıcı anneye transfer edilir ve işlem tamamlanır. Somatik Hücre Nükleer Transferi, tıbbi araştırmalarda, nesli tükenmekte olan hayvanların korunmasında ve tarımda kullanılmaktadır; ancak, etik tartışmalar, teknik zorluklar ve yüksek maliyetler nedeniyle kullanımı sınırlıdır. Detaylı bilgi için bkz. Nurullah Kekliskoğlu, “Somatik Hücre Nükleus Aktarımı - II: Uygulama Alanları” (2012) 41(3) Journal of Istanbul University Faculty of Dentistry 56; Erdal Yerdelen, “Klonlamanın (kopyalama) ceza hukukundaki yeri” (2014) 63(3) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 645.

¹⁶ M. Onursal Cin, “Üreme Amaçlı Klonlamanın Cezalandırılabilirliği Üzerine Etik ve Hukuki Argümanlar” (2003) 11(1-2) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 125-138; İbrahim Paçacı, “Klonlama ve Kök Hücre Çalışmalarının İslâm Dini Açısından Değerlendirilmesi” (2007) 7(7) Usul İslam Araştırmaları 48.

¹⁷ Cemal Ekici, “Preimplantasyon Genetik Tanı” (2014) 3(2) İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi 49.

¹⁸ Soner Tauscher, “Genetik Teknolojisinin Siyasi ve Etik Sınırları: Genetiği Yönetmek” (2015) 1(1) International Journal of Political Studies 5.

Bu çalışmada, üremeye yardımcı tedavi tekniklerinden özellikle tüp bebek yöntemi üzerine odaklanarak, potansiyel hukuki sorunları belirlemeye çalışacağız. İlk olarak, üremeye yardımcı tedavi teknikleri kavramsal açıdan incelenecek ve ardından, insan embriyolarının laboratuvar ortamında döllenişle ortaya çıkan hukuki statü ve embriyonun korunması problemleri incelenecektir. Son olarak, söz konusu hukuki probleme ilişkin düzenlemelere ilişkin öneriler ve bir değerlendirme yapılacaktır.

I. ÜREMEYE YARDIMCI TEDAVİ TEKNİKLERİ

A. Genel Olarak

“Onları kutsayarak, ‘Verimli olun, çoğalın’ dedi, ‘Yeryüzünü doldurun ve denetimimize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun”¹⁹, “Verimli olun, çoğalın. Yeryüzünde üreyin, artın”²⁰. Bu ifadeler, üremenin ve neslin devam ettirilmesinin tarih boyunca insanlar için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Canlıların varoluşlarını sürdürebilme temelindeki en önemli içgüdülerden biri de üreme ve neslinin devamını sağlama dürtüsüdür²¹. Bu içgüdü, türlerin yaşamlarını devam ettirmesi ve genetik miraslarını aktarabilmesinde kritik bir rol oynamaktadır²². Ancak bu temel amacın gerçekleşebilme olasılığını etkileyen özel durumlar mevcuttur; bunlardan biri de kısırlıktır²³. Bir başka ifadeyle kısırlık, neslin devamının önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Kısırlık (infertilite), dünya genelinde güncelliğini koruyan ve toplumsal düzeyde etkileri olan bir sorunu ifade etmektedir²⁴. Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) en son yayımladığı rapora göre, üreme çağındaki bireylerin %17,5’i, yani yaklaşık altı kişiden biri, kısırlıkla mücadele etmektedir²⁵. Bireylerin korunmasız ve düzenli cinsel birliktelik yaşamalarına rağmen en az on iki ay boyunca gebelik oluşturmamaları kısırlık olarak tanımlanmaktadır²⁶. Bir başka ifadeyle, kısırlık kadın ya da

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Yaratılış Kitabı ayet 1/28.

²⁰ Detaylı bilgi için bkz. Yaratılış Kitabı ayet 9/7.

²¹ Haydar Hoşgör ve İrfan Akyüz ve Emrah Cengiz, “İnfertil Hastaların Tüp Bebek Tedavisini Bırakmasında Etkili Olan Faktörlerin Öncelik Sırasının Belirlenmesi: Bir Ahp Uygulaması” (2017) 9(19) Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 65.

²² . Şule Ayla, “In Vitro Fertilizasyon” Üreme: Toplantı Sunumları ve Tartışmalar (ed. Yücel Sayman, Çanakkale, 2015) 139 <https://www.medipol.edu.tr/sites/default/files/2022-11/Kitap_6.pdf> (Son Erişim Tarihi: 14 .03. 2024).

²³ Hoşgör ve Akyüz ve Cengiz (n 21) 65.

²⁴ Özlem Tırış, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Neonatal Mortalite ve Morbidite Üzerine Etkisi* (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, 2012) 1; Cihan Çetin ve Turan M Çetin, “Dünden Bugüne Yardımla Üreme Teknikleri” (2014) 23(1) Arşiv Kaynak Tarama Dergisi 148.

²⁵ Özlem Akın ve Ebru Şahin, “Yardımcı Üreme Teknikleri Ve Hemşirelik Yaklaşımı” (2020) 3(1) Sakarya Üniversitesi Holistik Sağlık Dergisi 56.

²⁶ <<https://www.who.int/news/item/04-04-2023-1-in-6-people-globally-affected-by-infertility>> (Son Erişim Tarihi: 14.03.2024).

erkek üreme sistemlerini etkileyen bir sağlık durumudur²⁷. Kısırlık, kısır bireylerin ve toplumun yanı sıra, üreme teknolojisi alanının da ilgili olduğu konulardandır.

Üremeye yardımcı tedavi teknikleri, ilk adımda kısırlık sorunu yaşamakta olan bireyler için geliştirilmiş tıbbi müdahalelerdir²⁸. Ancak günümüzde uygulama

²⁷ Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, kısırlık, erkek veya kadın üreme sistemlerindeki bir hastalık olarak tanımlanır ve düzenli ve korunmasız cinsel ilişkiye rağmen 12 ay veya daha uzun süre gebelik elde edilememesi durumunu ifade eder. Bu durum, dünya genelinde üreme çağındaki bireylerin yaklaşık altıda birini etkilemekte olup, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli etkilere sahiptir. Erkeklerde kısırlık genellikle sperm üretimindeki bozukluklar, ejakülasyon problemleri veya hormonal dengesizlikler gibi nedenlerden kaynaklanırken, kadınlarda fallop tüplerinin tıkanıklığı, rahimdeki anormal yapılar, polikistik over sendromu ve hormonal dengesizlikler gibi durumlar kısırlığa yol açabilir. Kısırlık tedavisi için çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler arasında ilaç tedavileri, cerrahi müdahaleler ve üremeye yardımcı tedavi teknikleri yer almaktadır. Üremeye yardımcı tedavi yöntemleri mevzuatta, "... Anne adayının yumurtası ile kocanın sperminin çeşitli yöntemlerle döllenmeye daha elverişli hale getirilerek, gerektiğinde vücut dışında döllenmesini sağlayıp, gametlerin veya embriyonun anne adayına transferini kapsayan ve modern tıpta bir tıbbi tedavi yöntemi olarak kabul edilen uygulamaları..." şeklinde ifade edilmiştir. Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik, Resmî Gazete 29135 (30.09.2014), m. 4. En bilinen yardımcı üreme teknikleri arasında tüp bebek yöntemi, intrasitoplazmik sperm enjeksiyonu (ICSI) ve yapay tohumlama bulunmaktadır. Ancak, bu tedavilere eşit ve adil bir şekilde erişim sağlanması, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde hala önemli bir sağlık politikası sorunudur. Ulusal sağlık sistemlerinde bu tedavilere yeterince yer verilmemesi, kısırlıkla mücadele eden birçok birey için büyük bir engel teşkil etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. < <https://www.who.int/news/item/04-04-2023-1-in-6-people-globally-affected-by-infertility> > (Son Erişim Tarihi: 14.03.2024).

²⁸ Özellikle doğurganlığın korunmasına yönelik mevcut tekniklerdeki ilerlemeler, kemoterapi ve radyoterapi gibi tedavilerin doğurganlık üzerinde yaratabileceği geri dönüşü olmayan hasarları azaltmada kritik bir rol oynamaktadır. Bu gelişmeler sayesinde, kanser tedavisi gören bireyler tedavi sonrasında çocuk sahibi olma şansını koruyabilmektedir. Teresa K Woodruff, "Oncofertility: a grand collaboration between reproductive medicine and oncology" (2015) 150(3) *Reproductio* 1-10. Ayrıca bu yöntemlerin sosyal kapsayıcılıktaki rolü de dikkat çekicidir. Serodiscordant çiftler (bir partnerin HIV pozitif, diğersinin negatif olduğu) ve homoafektif çiftler (aynı cinsiyetten çiftler), bu yöntemler sayesinde biyolojik ebeveyn olma fırsatına sahip olabilmektedir. Ayrıca, trans bireylerin doğurganlıklarını koruma imkanı sunarak, onların da aile kurma hayallerini gerçekleştirmelerine yardımcı olmaktadır. Mayhew Allison and Veronica Gomez-Lobo, "Fertility options for the transgender and gender nonbinary patient"(2020) 105(10) *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism* 3335. Bu genişletilmiş kullanım alanları, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin sadece tıbbi bir müdahale olmanın ötesinde, toplumsal eşitlik ve sosyal kapsayıcılık açısından da ne kadar önemli ve etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim üremeye yardımcı tedavi yöntemleri, toplumdaki farklı grupların üreme haklarına erişimini artırmakta ve onların aile kurma hayallerini desteklemektedir. Brenda Le Oliveira and Lauren M Ataman et all, "Restricted access to assisted reproductive technology and fertility preservation: legal and ethical issues"(2021) 43(3) *Reproductive BioMedicine Online* 571-576; Alma López and Miguel Betancourt et all, "The need for regulation in the practice of human assisted reproduction in Mexico. An overview of the regulations in the rest of the World"(2021) 18(41) *Reprod Health* 1-14; Meaghan Jain and Manvinder Singh, "Assisted Reproductive Technology (ART) Techniques" (StatPearls Publishing, June 7 2023) < <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35015434/> > (Son Erişim Tarihi: 14.03.2024).

alanı genişlemiştir. Bu tekniklerin temel amacı, kısır bireylere çocuk sahibi olma imkânı sunmaktır²⁹. Modern anlamda üremeye yardımcı tedavi tekniklerinin kökeni yirminci yüzyılın başlarına dayanmakla birlikte, zaman içinde önemli çalışmalarla şekillenmiştir³⁰. Üremeye yardımcı tedavi teknikleri kapsamında karşımıza suni aşılama, tüp bebek yöntemi (in vitro fertilizasyon) ve intrasitoplazmik sperm enjeksiyonu (ICSI) çıkmaktadır.

Tarihsel sıralamada ilk karşımıza çıkan teknik suni aşılama değildir. İnsanlar üzerindeki ilk suni aşılama, 1799 yılında İngiliz cerrah John Hunter tarafından gerçekleştirilmiştir³¹. Hunter, bu yenilikçi teknikle bir erkekten elde ettiği sperm, o erkeğin eşinin rahmine şırınga ederek başarılı bir şekilde döllenme sağlamıştır³². Bu tarihi girişim, modern anlamda üremeye yardımcı tedavi teknolojilerinin temellerini atmış ve kısırılık tedavisinde önemli bir dönüm noktası olmuştur³³. Suni aşılama tekniği, yüksek kalitede sperm örneklerinin doğrudan kadının üreme kanalına yerleştirilmesi yoluyla uygulanmaktadır³⁴. Bu yöntemde, sperm kalitesi, hareketliliği ve dışı üreme yollarındaki sorunlarda başvurulmaktadır³⁵.

Tüp bebek yöntemi ise, 1959'da Min Chueh Chang tarafından tavşanlar üzerinde denenmiş olup, 1978'de İngiltere'de Dr. Patrick Steptoe ve biyolog Robert Edwards tarafından insanlar üzerinde ilk başarılı uygulama gerçekleştirilmiştir³⁶. Bu çalışma, Louise Brown'un doğumu ile sonuçlanmış ve tüp bebek yöntemi, kısırılık tedavisinde çığır açmıştır. Tüp bebek yöntemi, olgunlaşmış yumurtaların kadın yumurtalığından alınıp laboratuvar ortamında sperm ile döllendirilmesi işlemidir³⁷. Döllenmiş yumurta embriyo haline geldikten sonra kadının rahmine yerleştirilmektedir³⁸. Diğer bir üremeye yardımcı tedavi tekniği ise intrasitoplazmik sperm

²⁹ Laura Londra and Edward Wallach et al, "Assisted reproduction: Ethical and legal issues" (2014) 19(5) Seminars in Fetal and Neonatal Medicine 264.

³⁰ Akın ve Şahin (n 25) 97.

³¹ Willem Ombelet and J Van Robays, "Artificial insemination history: hurdles and milestones" (2015) 7(2) Facts Views Vis 141.

³² Yasemin Erol, *Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011) 61.

³³ Ombelet and Robays (n 31)141.

³⁴ <<https://www.webmd.com/infertility-and-reproduction/artificial-insemination>>(Son Erişim Tarihi 14.03.2024).

³⁵ <<https://www.webmd.com/infertility-and-reproduction/artificial-insemination>>(Son Erişim Tarihi 14.03.2024).

³⁶ Martin H Johnson, "Robert Edwards: the path to IVF" (2011) 23(2) Reprod Biomed Online 245; Radhey Shyam Sharma and Richa Saxena and Rajeev Singh, "Infertility & assisted reproduction: A historical & modern scientific perspective" (2018) 148(1) The Indian Journal of Medical Research 11.

³⁷ Jennifer Choe and Anthony L Shanks, "In Vitro Fertilization" (StatPearls Publishing 2023) <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK562266>> (Son Erişim Tarihi 15.03.2024).

³⁸ Choe and Shanks (n 37) (Son Erişim Tarihi 15.03.2024).

enjeksiyonudur. 1992 yılında tanıtılan intrasitoplazmik sperm enjeksiyonu (ICSI), özellikle erkek kaynaklı kısırlık sorununda devrim yaratmıştır³⁹. İntrasitoplazmik sperm enjeksiyonu, tek bir sperm hücresinin doğrudan bir yumurta hücresine enjekte edilmesiyle gerçekleşmektedir⁴⁰. Bu yöntem, tüp bebeğe kıyasla daha özelleşmiş bir üreme tekniğidir⁴¹ ve özellikle erkekten kaynaklanan durumlarda tercih edilmektedir. Üremeye yardımcı tedavi tekniklerinden en çok kaleme alınan ise tüp bebek yöntemidir⁴².

B. Tüp Bebek Yöntemi

Tüp bebek yöntemi, başlangıçta, hasarlı veya işlev görmeyen fallop tüplerinin tedavisi için geliştirilmiştir⁴³. Günümüzdeki kullanım alanı ise genişlemekte ve çeşitli kısırlık tedavilerinde uygulanmaktadır⁴⁴. Endometriozis⁴⁵, erkek faktörlü ve açıklanamayan kısırlık durumları, tüp bebek yönteminin etkili bir şekilde kullanıldığı alanlardan bazılarıdır⁴⁶. Tüp bebek, kısır bireylerin en çok başvurduğu ve başarı

³⁹ Gary N Clarke, “A.R.T. and History, 1678–1978” (2006) 21 (7) Human Reproduction 1649.

⁴⁰ Elif E. Çavuşoğlu, “İntrasitoplazmik Sperm Enjeksiyonu Uygulanan İnfertil Vakaların Tam Zamanlı İzleme Sisteminde (Time Lapse) Multinükleuslu Blastomer İçeren Embriyolarının Blastokist Aşamasına Ulaşma Oranlarının Retrospektif Olarak İncelenmesi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018) 6.

⁴¹ Çavuşoğlu (n 40) 6.

⁴² Choe and Shanks (n 37) (Son Erişim Tarihi 15.03.2024).

⁴³ Fernando Zegers Hochschild and Bernard M Dickens et al, “Human rights to in vitro fertilization” (2003) 123(1) International Journal of Gynecology & Obstetrics 86, <https://doi.org/10.1016/j.ijgo.2013.07.001> (Son Erişim Tarihi: 15.03.2024).

⁴⁴ Sarah Ly, “Ethics of Designer Babies” *Embryo Project Encyclopedia* (2011) <<https://hdl.handle.net/10776/2088>> (Son Erişim Tarihi: 15.03.2024).

⁴⁵ Çikolata Kisti olarak da bilinen Endometriozis, rahim iç zarına benzeyen dokunun rahim dışında büyüdüğü bir sağlık sorunudur. Bu durum, şiddetli ağrıya neden olabilir ve hamilelik şansını azaltabilir. Endometriozis genellikle kişinin ilk adet döneminde başlar ve menopoza kadar devam edebilir. Bu süreç boyunca, endometriozis belirtileri değişiklik gösterebilir ve kişinin yaşam kalitesini etkileyebilir. Ancak, zamanında tanı ve tedavi ile yönetilebilir bir hastalıktır. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/endometriosis> (Son Erişim Tarihi 15.03.2024).

⁴⁶ Türk mevzuatında, tüp bebek yönteminin bu genişletilmiş kullanım alanlarına ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler, özellikle Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik'teki Ek 9, Ek 12 ve Ek 17 maddelerinde ifade edilmiştir. Yönetmelik'in Ek 8 maddesinde, başvuruda bulunan evli çiftlerin, doğan bebeğin soybağını tespit etmek amacıyla DNA testi yaptırabilecekleri belirtilmiştir. Ek 9 maddesinde, evli çiftin onayı ile tedavi sırasında oluşan fazla embriyoların dondurularak saklanabileceği ve yıllık olarak saklama süresinin uzatılması gerektiği, aksi halde bir yılın sonunda dilekçe verilmemesi durumunda embriyoların imha edileceği ifade edilmiştir. Ek 10 maddesinde, dondurularak saklanan embriyoların, çiftin her iki üyesinin imzası ile çözülerek kullanılabilmesi belirtilmiştir. Ek 11'de ise, gerekli belgelerin sunulması durumunda veya yıllık saklama süresinin uzatılmasına dair dilekçe verilmediğinde, embriyoların çiftin imzası aranmaksızın imha edileceği düzenlenmiştir. Ek 12'de, kişinin isteği ile gonad dokusu ve hücrelerinin dondurularak saklanabileceği, ancak yıllık saklama süresinin uzatılmaması durumunda imha edileceği ifade edilmiştir. Ek 17'de ise, ÜYTE

oranı yüksek bir üremeye yardımcı tedavi tekniğidir⁴⁷.

Tüp bebek süreci, yumurtalığın doğurganlık ilaçlarıyla uyarılması ve olgunlaştırılması ile başlamaktadır⁴⁸. Ardından, olgunlaşan yumurtalar toplanır ve laboratuvar ortamında sperm ile birleştirilmektedir⁴⁹. Birleşme işlemi petri kabında gerçekleştirilir ve döllenmiş yumurtaların embriyo haline gelmesi ile sağlanmaktadır. Bir sonraki aşamada, en sağlıklı olan embriyolar kadının rahmine yerleştirilmek üzere seçilmektedir. Bu aşamanın, embriyoların yerleştirilmesi için uygun bir ortamın oluşturulması ve gelişiminin desteklenmesi açısından önem arz etmektedir. Embriyoların döl yatağına yerleştirilmesiyle de süreç tamamlanmaktadır⁵⁰.

Tüp bebek tekniğini bir madalyon olarak nitelendirirsek, şu ana kadar ele aldığımız hususlar yalnızca bir yüzünü temsil etmektedir. Ancak, bu tekniğin diğer yüzü de mevcuttur ve bu yüz, tartışmalı bir boyuta sahiptir. Biyoteknolojinin ilerlemesiyle, ebeveynlerin genetik müdahaleler yoluyla sağlıklı çocukları dünyaya getirebilme imkanı artmıştır⁵¹. Ancak bu olanak, öjenik uygulamalara ve belirli genetik özelliklere sahip bireylerin tercih edilmesine zemin hazırlayarak, toplumda genetik

uygulanacak çiftlerden alınan yumurta ve spermiler ile embriyoların yönetmelikle belirlenen esaslar dışında kullanılması, nakledilmesi ve satılması yasaklanmıştır.

Buna ek olarak, ÜYTE uygulanacak eşlere sadece kendilerine ait üreme hücrelerinin uygulanabileceği ve donör kullanımının yasak olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, yurt içi veya yurt dışında ÜYTE uygulaması yapan yerlere hasta sevk etme, teşvik etme veya aracılık etme gibi davranışlarda bulunan merkezlerin faaliyeti üç ay süreyle durdurulmakta ve tekrarı halinde ruhsatları iptal edilmektedir. Anne ve çocuk sağlığını riske eden çoğul gebeliklerin önlenmesi için de önlemler alınmıştır; bu kapsamda, klasik ovulasyon indüksiyonu ile ikiden fazla folikül gelişiminin hedeflenmemesi esastır. Doğacak çocuğun cinsiyetini belirleme amaçlı gonad ve/veya embriyo seçimi ise, ciddi kalıtsal hastalıkların önlenmesi halleri dışında yasaklanmıştır. Ayrıca, ÜYTE teknikleri kullanılarak oluşan çoğul gebeliklerde embriyonal ya da fetal reduksiyon işlemi belirli sağlık kurulu raporları dışında yapılamamaktadır.

Bu düzenlemeler, tüp bebek yönteminin kısırlık tedavisinde geniş bir uygulama alanına sahip olduğunu ve bu tekniklerin genetik hastalık taşıyıcıları için genetik tarama, hormonal bozukluklar ve yumurtlama sorunları yaşayan kadınların tedavisi gibi çeşitli durumlarda kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, kanser tedavisi görececek bireylerin üreme hücrelerinin dondurulması ve diğer tıbbi ve sosyal durumlar nedeniyle çocuk sahibi olamayan çiftler veya bireyler için de uygulanmaktadır. Bu bağlamda, tüp bebek (IVF), intrauterin inseminasyon (IUI) ve preimplantasyon genetik tanı (PGT) gibi yöntemler öne çıkmaktadır.

⁴⁷ Esra Arbaş ve Merlinda Aluş Tokat, “İn Vitro Fertilizasyon Tedavisi Sırasında Kadınların Fiziksel Aktivite Durumları ve Etkileyen Faktörler” (2018) 11(4) Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi 307; Hoşgör ve Akyüz ve Cengiz (n 21) 68.

⁴⁸ Choe ve Shanks (n 37).

⁴⁹ The Editors of Encyclopaedia Britannica, “in vitro fertilization” Encyclopedia Britannica (2024) <<https://www.britannica.com/science/in-vitro-fertilization>> (Son Erişim Tarihi 20.03.2024).

⁵⁰ Işıl Tüzün Arpacıoğlu, ‘Yapay Döllenmenin Soybağına Etkileri’ (2013) 5(1) Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi 17.

⁵¹ Anne Kristin Kuhnt and Jasmin PassetWittig, “Families formed through assisted reproductive technology: Causes, experiences, and consequences in an international context” (2022) 14 Reproductive Biomedicine & Society 290.

çeşitliliğin azalmasına ve ayrımcılığın artmasına neden olabilir⁵². Öjenik, istenilen genetik özelliklere sahip nesillerin oluşturulmasını amaçlayan bir kavramdır ve hukuki açıdan tartışmalıdır⁵³. Ayrıca, öjenik uygulamalar Türk hukuk mevzuatına göre yasaklanmıştır⁵⁴. Peki, öjenik uygulamaların mevcut yasal durumu gelecekteki konumunu yansıtmakta mıdır? Bu soruya uzay kolonizasyonu örneğinden yola çıkarak yanıt vermeye çalışacağız. Uzayda koloniyel yaşam ve insanların uzaya adaptasyonu, günümüzde bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle giderek daha fazla tartışılan bir konu haline gelmektedir⁵⁵. Özellikle dünyanın sınırlı kaynakları ve çevresel sorunlar gibi faktörler, insanlığı uzayda yeni yaşam alanları aramaya yönlendirmektedir⁵⁶. Ancak bu büyük hedeflere ulaşmak için teknolojik ve ekonomik açılardan birçok zorlukla karşılaşmaktadır⁵⁷. Teknolojik olarak uzun vadeli bir uzay seyahati ve kolonizasyon için gerekli altyapının geliştirilmesi ve maliyetlerin düşürülmesi gerekmektedir⁵⁸. Ayrıca, bu tür uzay projelerinin gerçekleştirilmesi, insanların fiziksel ve biyolojik olarak uzay ortamına uyum sağlamalarını da gerektirecektir.

⁵² Andrzej Pękalski, "Effect of eugenics on the evolution of populations" (2000) 17(2) The European Physical Journal 329.

⁵³ <<https://www.genome.gov/about-genomics/fact-sheets/Eugenics-and-Scientific-Racism>> (Son Erişim Tarihi 20.03.2024).

⁵⁴ Türkiye’de öjeni ve buna bağlı genetik uygulamalar, çeşitli yönetmelikler ve kanunlarla düzenlenmiştir. Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği, çocuk sahibi olmak isteyen evli çiftlerde sadece kendi üreme hücrelerinin kullanılabilceğini belirterek, embriyoların başka amaçlarla kullanılmasını yasaklamıştır. Ayrıca, cinsiyet belirleme amaçlı gonad ve embriyo seçimi, ciddi kalıtsal hastalıkları önleme dışında yasaktır. Bu düzenlemeler, öjenik uygulamaların sınırlandırılmasına ve etik dışı uygulamaların önlenmesine yönelik önemli adımlardır. Genetik Hastalıklar Değerlendirme Merkezleri Yönetmeliği’nde ise tıbbi bir zorunluluk olmadıkça cinsiyet belirlemeyi yasaklamış, genetik hastalıkların tanısı ve tedavisi ile ilgili düzenlemeler getirmiştir. Genetik Hastalıklar Değerlendirme Merkezleri Yönetmeliği, Resmî Gazete 31004 (10.01.2020), m. 18. Bu, negatif öjeni uygulamalarının sınırlandırılmasını sağlamaktadır. Ayrıca, Kalıtsal Hastalıklarla Mücadele Kanunu (1993) ve Kalıtsal Kan Hastalıklarından Hemoglobinopati Kontrol Programı Yönetmeliği (2002), kalıtsal hastalıkların tanısı ve tedavisi konularında kapsamlı kurallar getirerek, genetik hastalıkların önlenmesine yönelik öjeni uygulamalarına sınırlar koymaktadır. 3960 Sayılı Kalıtsal Hastalıklarla Mücadele Kanunu. İnsan Doku ve Hücreleri ile Bunlarla İlgili Merkezlerin Kalite ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik ise kordon kanı ve doku bağışi konularında gönüllülük esasını vurgulamaktadır. İnsan Doku ve Hücreleri ile Bunlarla İlgili Merkezlerin Kalite ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik, Resmî Gazete 27742 (27.10.2010), m. 14. Bu yönetmelik, genetik müdahalelerin etik kurallara uygun olarak gerçekleştirilmesini sağlar. Bu yasal çerçeve, öjenik uygulamaların potansiyel etik sorunlarını ele alarak, bireylerin genetik müdahalelerden korunmasını ve üreme haklarının etik kurallara uygun olarak korunmasını sağlamaktadır. Türkiye’deki bu düzenlemeler, genetik bilginin ve teknolojilerin kullanımı konusunda sıkı denetimler getirerek öjeninin uygulamadaki sınırlarını belirlemektedir. Böylece, öjenik uygulamalar etik ve yasal çerçevede kontrol altına alınarak toplum sağlığı ve bireysel haklar korunmaktadır.

⁵⁵ Florian Neukart, "Towards sustainable horizons: A comprehensive blueprint for Mars colonization" (2024) 10(4) Helion Journal 1 <<https://doi.org/10.1016/j.helion.2024.e26180>> (Son Erişim Tarihi 20.03.2024).

⁵⁶ Neukart (n 55) 2.

⁵⁷ İbid 4

⁵⁸ İbid 6-9.

Zira uzay yolculuğunun insanı fiziksel anlamda etkileyen riskleri bulunmaktadır⁵⁹. Bu risklere örnek olarak yer çekimi, radyasyon ve izolasyon verilebilir. Bir başka gezegende koloniyel bir yaşam için de vücut yapılarının uzayın fiziksel etkilerine adapte edilmesi gerekmektedir⁶⁰. Ayrıca, teknolojik gelişmeler seçilmiş insanların uzay adaptasyonu için potansiyel olarak kullanılmasını da gündeme getirmektedir.

Gelecekte, bugünden farklı bir dünya düzeni insanlığı bekliyor olabilir. Yeni düzende toplumun belirli bir kısmı genetik olarak tasarlanmış ve seçilmiş bireylerden oluşabilir. Bu bireyler, uzayda koloniyel bir yaşam kurmak üzere gönderilebilirken, genetik müdahalelere tabi tutulmamış bireyler dünyada kalabilir. Bu senaryo, toplumda genetik çeşitliliğin azalmasına ve genetik özelliklere dayalı ayrımcılığın artmasına yol açabilir. Böyle bir durum, öjenik kavramının yeniden filizlenmesi anlamına gelmektedir.

Embriyo çalışmaları da bu tartışmalara önemli bir boyut kazandırmaktadır. Yukarıda da değindiğimiz üzere, embriyo kültürleme ve genetik manipülasyon gibi teknolojilerin geliştirilmesi, insan embriyolarının genetik özelliklerinin değiştirilmesini mümkün kılmaktadır⁶¹. Bu durum, belirli genetik özelliklere sahip embriyoların tercih edilmesini ve seçilmesini beraberinde getirebilir. Nitekim embriyo kültürleme teknolojileri, genetik hastalıkların önlenmesi ve sağlıklı bireylerin doğması açısından büyük bir potansiyele sahip olmakla birlikte, kaçınılmaz olarak etik ve hukuki tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

II. EMBRİYO TANIMI

A. Genel Olarak

Doğadaki en olağanüstü olgulardan biri, tek hücreli insan embriyosunun milyarlarca hücreden oluşan bir yetişkine dönüşümüdür. Bu alandaki çalışmalar, bir kısmı yetişkinlik döneminde gerçekleşen vücut fonksiyonlarının doğumdan önce geliştiğini göstermektedir⁶². Diğer bir ifadeyle, doğum öncesinde, doğumdan sonraki hayatta kalmak için gerekli olan yapıların ve becerilerin kazanıldığı bir hazırlık sürecinden geçmektedir⁶³. Başlangıçta tek bir hücre olan zigot, ardından bir dizi bölünme ve farklılaşma süreciyle karmaşık bir organizma haline gelmektedir⁶⁴. Bu süreç, embriyonik gelişim olarak adlandırılan bir dizi aşamadan geçmektedir.

⁵⁹ Risklere ilişkin detaylı bilgi için bkz. <<https://www.nasa.gov/hhp/human-system-risks/>> (Son Erişim Tarihi 08.05.2024).

⁶⁰ <<https://www.nasa.gov/hrp/radiation/space-radiation-miniseries/>> (Son Erişim Tarihi 20.03.2024).

⁶¹ Sayfa 9 bkz.

⁶² Kara Calkins and Sherin U Devaskar, "Fetal origins of adult disease" (2011) 41(6) Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care 158 <doi:10.1016/j.cppeds.2011.01.001> (Son Erişim Tarihi: 20.03.2024).

⁶³ Bület Kara ve Neslihan Sucu, "Physical Education And Young Children in Terms of Motor Development" (2016) 1(2) The Journal of International Civilization Studies 82-83.

⁶⁴ Yusuf S. Khan and Kristin M. Ackerman, "Embryology, Week 1" (StatPearls Publishing, 2024) <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK554562/>> (Son Erişim Tarihi: 20.03.2024); The Editors of Encyclopaedia Britannica, "in vitro fertilization" Encyclopedia Britannica (2024) <<https://www.britannica.com/science/in-vitro-fertilization>> (Son Erişim Tarihi 23.03.2024).

Embriyo kelimesini duyduğumuzda ilk akla gelen şey, mikroskopla görüntülenmiş hücre kümesidir⁶⁵. Genel anlamda embriyo, döllenme anından başlayarak gebeliğin sekizinci haftasına kadar olan yeni oluşmuş canlıyı ifade etmektedir⁶⁶. Embriyo hücreleri başlangıçtan itibaren hızla çoğalmakta ve farklılaşmaktadır. Sekizinci haftanın sonunda ise cenin (fetüs) olarak adlandırılmaktadır⁶⁷. Bu noktadan itibaren, embriyonik evre sona erer ve cenin adı verilen bu yeni oluşum evresi başlamaktadır.

Embriyonun oluşumuna ilişkin açıklamalar, 1990'larda geliştirilen Somatik Hücre Nükleer Transferi (SCNT) tekniğiyle değişmiştir. Somatik Hücre Nükleer Transferi (SCNT)⁶⁸ tekniğinin geliştirilmesi, embriyo oluşturma sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur⁶⁹. Bu teknik, embriyo kavramının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Geleneksel olarak embriyo, döllenme sonucu oluşan hücre kümesi olarak kabul edilirken, SCNT gibi teknikler döllenme olmaksızın embriyo oluşturmaya mümkün kılarak bu tanımı sorgulatmıştır⁷⁰. Başka bir deyişle, SCNT, döllenme gerçekleşmeden embriyonun gelişimini başlatarak embriyo tanımına meydan okumuştur. SCNT tekniği, sperm olmaksızın embriyo oluşturma imkânı sağlamıştır⁷¹. Kanaatimizce, embriyo tanımı artık sadece döllenme ile sınırlı kalmamalı, SCNT gibi teknikler kullanılarak embriyo oluşturma farklı yollarını da içermelidir. Bu çerçevede, embriyo kavramını "sperm ve yumurta hücresinin döllenmesi sonucunda veya SCNT tekniği aracılığıyla döllenme gerçekleşmeden oluşan ve organ gelişimine kadar insanın en erken dönemi" şeklinde tanımlayabiliriz.

B. Karşılaştırmalı Hukukta Embriyo Tanımı

Türk Hukuku'nda embriyo ve cenine dair açık bir tanım bulunmamakla birlikte, İsviçre Üreme Tıbbı Kanunu'nda net bir çerçeve sunan düzenleme yer almaktadır. Söz konusu Kanunun 2. maddesinin (i) bendinde embriyo, çekirdek bölünmesinden

⁶⁵ Matteo A. Molè and Tim H. H. Coorens et al "A single cell characterisation of human embryogenesis identifies pluripotency transitions and putative anterior hypoblast centre" (2021) 12 Nat Commun 2 <<https://doi.org/10.1038/s41467-021-23758-w>> (Son Erişim Tarihi 23.03.2024).

⁶⁶ Khan (n 64); "Tıp Sözlüğü", *Medicana Genel Sağlık Ansiklopedisi* (1993) 121.

⁶⁷ Tülay Aydın Ünver, *Cenin Hukuki Konumu* (XII Levha Yayıncılık 2011) 9; <<https://www.sign-lang.uni-hamburg.de/glex/konzepte/17549.html>> (Son Erişim Tarihi 23.03.2024).

⁶⁸ Bundan sonra SCNT olarak bahsedilecektir.

⁶⁹ Shogo Matoba and Yi Zhang, "Somatic Cell Nuclear Transfer Reprogramming: Mechanisms and Applications" (2018) 23(4) Cell stem cell 471 < <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30033121/>> (Son Erişim Tarihi 23.03.2024).

⁷⁰ Ly (n 44) .

⁷¹ Adrian Villalba, "Queering the genome: ethical challenges of epigenome editing in same-sex reproduction" (2024) Journal of Medical Ethics < <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38408852/>> (Son Erişim Tarihi 23.03.2024).

organların gelişimine kadar olan süreçteki varlık olarak tanımlanmıştır⁷². Bu tanım, embriyonun zigot aşamasından başlayarak organ gelişimine kadar olan süreci kapsadığını ve dolayısıyla embriyonun gelişiminin erken aşamalarını içerdiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde Kanunun 2. maddesinin (j) bendinde cenin, organların gelişiminden doğuma kadar geçen süreçteki varlık şeklinde tanımlanmıştır⁷³. Bahse konu tanım ise, embriyonun organ gelişimi tamamlandıktan sonra doğuma kadar olan süreci kapsadığını ve dolayısıyla ceninin insan hayatının daha ileri aşamalarını temsil ettiğini ifade etmektedir. Bu yasal düzenlemeler, üreme tıbbi alanında çalışanlar ve ilgili taraflar için önemli bir rehberlik sağlayacağı düşüncesindeyiz. Zira embriyo ve cenin arasındaki ayırımın net olarak belirlenmesi, tıbbi uygulamaların ve etik tartışmaların daha doğru bir şekilde yapılmasına yardımcı olmaktadır.

Rusya’da “İnsan Klonlamanın Geçici Olarak Yasaklanması Hakkında” Federal Kanun’un 2. maddesinin 2. fıkrasında embriyoya ilişkin bir düzenleme bulunmaktadır. Bu düzenlemeye göre embriyo, “*sekiz haftaya kadar gelişim aşamasında olan bir insan embriyosu*” anlamına gelmektedir⁷⁴. Diğer yandan, Çin Cumhuriyeti (Tayvan) Yardımla Üreme Kanunu’nda embriyo, “*sekiz haftadan daha kısa bir süre boyunca bölünmeye maruz kalan döllenmiş yumurta*” olarak tanımlanırken⁷⁵, Kanada’da embriyo, döllenme veya yaratılışın ardından gelişiminin ilk 56 günü boyunca devam eden insan organizmasını ve böyle bir organizmadan türetilen ve insan yaratmak amacıyla kullanılan her türlü hücreyi kapsamaktadır⁷⁶. Alman Hukuku’nda ise Embriyonun Korunması Hakkında Kanun’un 8/1 maddesinde de embriyoya ilişkin bir tanım yer almakta olup⁷⁷, yasa kapsamında embriyo, döllenmiş ve gelişme kapasitesine sahip insan yumurta hücresi olarak tanımlanmıştır⁷⁸.

⁷² “Embryo: die Frucht von der Kernverschmelzung bis zum Abschluss der Organentwicklung” Detaylı bilgi için bkz. <<https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2000/554/de?manifestation=https:%2F%2Ffedlex.data.admin.ch%2Ffilestore%2Ffedlex.data.admin.ch%2Feli%2Fcc%2F2000%2F554%2F20230701%2Fde%2Fhtml%2Ffedlex-data-admin-ch-eli-cc-2000-554-20230701-de-html-1.html>> (Son Erişim Tarihi 23.03.2024).

⁷³ “Fötus: die Frucht vom Abschluss der Organentwicklung bis zur Geburt”. Detaylı bilgi için bkz. <<https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2000/554/de?manifestation=https:%2F%2Ffedlex.data.admin.ch%2Ffilestore%2Ffedlex.data.admin.ch%2Feli%2Fcc%2F2000%2F554%2F20230701%2Fde%2Fhtml%2Ffedlex-data-admin-ch-eli-cc-2000-554-20230701-de-html-1.html>> (Son Erişim Tarihi 23.03.2024).

⁷⁴ <<https://base.garant.ru/184467/741609f9002bd54a24e5c49cb5af953b/>> (Son Erişim Tarihi 30.04.2024).

⁷⁵ <<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=L0070024>> (Son Erişim Tarihi 30.04.2024).

⁷⁶ <<https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-13.4/fulltext.html>> (Son Erişim Tarihi 30.04.2024).

⁷⁷ “*Als Embryo im Sinne dieses Gesetzes gilt bereits die befruchtete, entwicklungsfähige menschliche Eizelle vom Zeitpunkt der Kernverschmelzung an, ferner jede einem Embryo entnommene totipotente Zelle, die sich bei Vorliegen der dafür erforderlichen weiteren Voraussetzungen zu teilen und zu einem Individuum zu entwickeln vermag.*”. Detaylı bilgi için bkz. <<https://www.gesetze-im-internet.de/eschg/BJNR027460990.html>> (Son Erişim Tarihi 30.04.2024).

⁷⁸ <<https://www.gesetze-im-internet.de/eschg/BJNR027460990.html>> (Son Erişim Tarihi 30.04.2024).

Bu düzenlemeye göre embriyo statüsü, sperm ve yumurta hücrelerinin çekirdeklerinin kaynaştığı andan itibaren kazanılmaktadır; bu da döllenmenin gerçekleştiği anı ifade etmektedir.

İngiltere’de 2008 tarihli İnsan Döllenmesi ve Embriyoloji Kanunu’nun 1. maddesi embriyo kavramını açıklamaktadır⁷⁹. Bu kanuna göre embriyo, sadece canlı insan embriyosunu kapsamakta ve insan karışımı embriyoyu içermemektedir⁸⁰. İnsan ve hayvan karışımı embriyolar⁸¹, potansiyel olarak bir dizi dejeneratif hastalığın tedavisinde ve kök hücrelerin araştırılmasında kullanılabilir⁸². 2008 tarihli Kanun, 1990 tarihli İnsan Döllenmesi ve Embriyoloji Kanunu’nda değişiklik yaparak; embriyoların oluşturulması, saklanması ve kullanımının İnsan Döllenmesi ve Embriyoloji Otoritesi (HFEA) tarafından düzenlenmesini sağlamıştır⁸³.

⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz. <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/section/1>> (Son Erişim Tarihi 1.05.2024).

⁸⁰ Detaylı bilgi için bkz. <<https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP08-62/RP08-62.pdf>>(Son Erişim Tarihi 1.05.2024).

⁸¹ İnsan karışımı embriyolar, insan ve hayvan hücrelerinin veya genetik materyallerinin kombinasyonunu içeren biyolojik yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu embriyoların oluşturulmasındaki amaç, genellikle tıbbi ve bilimsel araştırmalarda kullanılmasını sağlamaktır. Her ne kadar insan ve hayvan hücreleri birleşse de bu embriyolar çoğunlukla insan hücrelerinden oluşur ve dolayısıyla ağırlıklı olarak insan özellikleri taşımaktadır. 2008 tarihli İnsan Döllenmesi ve Embriyoloji Yasası, insan karışımı embriyoların dört ana kategoride incelenmesine izin vermektedir. Bunlardan ilki Sitoplazmik Melezlerdir (Cybrids). İnsan hücre çekirdeğinin hayvan yumurta hücresine yerleştirilmesiyle oluşturulan bu embriyolar, sitoplazmanın hayvandan, çekirdek DNA’sının ise insandan gelmesi ile karakterizedir. Bu tür melezler, özellikle mitokondriyal hastalıkların araştırılmasında önemli rol oynamaktadır. İkinci kategoride ise Gerçek Melezler (True Hybrids) yer almaktadır. İnsan ve hayvan gametlerinin birleşmesiyle oluşturulan embriyolar, hem insan hem de hayvan genetik materyalini içermektedir. Bu embriyolar, türler arası genetik etkileşimlerin araştırılmasına olanak tanımaktadır. Üçüncü kategoride de Transgenik Embriyolar (Transgenic Embryos) bulunmaktadır. İnsan genetik materyalinin hayvan embriyolarına veya hayvan genetik materyalinin insan embriyolarına eklenmesiyle oluşmaktadır. Bu yöntem, genetik bozuklukların ve insan hastalıklarının incelenmesinde kullanılmaktadır.

Son kategoride ise Kimerik Embriyolar (Chimeric Embryos) yer almaktadır. İnsan ve hayvan hücrelerinin bir embriyoda birleştirilmesiyle oluşan bu embriyolar, farklı türlerden gelen hücre gruplarını içermektedir. Organ nakli ve hücre işlevlerin araştırılmasında kimerik embriyolar büyük bir potansiyele sahiptir. Bu embriyoların araştırılması, nükleer yeniden programlama ve embriyonik kök hücre teknolojisi gibi ileri bilimsel alanlarla yakından ilişkilidir. Bu araştırmalar, hastalıkların moleküler temellerini daha iyi anlamamıza ve yeni tedavi yöntemleri geliştirmemize olanak sağlamaktadır. Özellikle dejeneratif hastalıklar ve genetik bozukluklar konusunda umut vadeden çözümler sunmaktadır. Homer Hayden and Melanie Davies, “The science and ethics of human admixed embryos” (2009) 19(9) *Obstetrics, Gynaecology & Reproductive Medicine* 235-239 <https://www.researchgate.net/publication/222155658_The_science_and_ethics_of_human_admixed_embryos> (Son Erişim Tarihi 1.05.2024).

⁸² ...Detaylı bilgi için bkz. <[https://www.bbc.co.uk/ethics/animals/using/hybridembryos_1.shtml#:~:text=These%20are%20created%20by%20transferring,%25%20\(more%20detail%20below\)](https://www.bbc.co.uk/ethics/animals/using/hybridembryos_1.shtml#:~:text=These%20are%20created%20by%20transferring,%25%20(more%20detail%20below))> (Son Erişim Tarihi 1.05.2024).

⁸³ Detaylı bilgi için bkz. <<https://www.gov.uk/government/publications/human-fertilisation-and-embryology-authority-hfea-review-report/independent-review-of-the-human-fertilisation-and-embryology-authority-hfea-final-report-and-recommendations>> (Son Erişim Tarihi 1.05.2024).

2008 tarihli İnsan Döllenmesi ve Embriyoloji Kanunu, yukarıda bahsedilen düzenlemelere ek olarak bilimsel araştırmalar ve üremeye yardımcı tedavi teknolojileri üzerinde önemli kısıtlamalar getirmiřtir⁸⁴. Bu kanuna göre, insan embriyoları laboratuvar ortamında en fazla 14 gün süreyle geliştirilebilir ve araştırmalarda kullanılabilir⁸⁵. Üreme amacıyla kullanılacak embriyoların veya üreme hücrelerinin çekirdek DNA'sına müdahale edilmesi ise yasaklanmıřtır⁸⁶. Ancak, son yıllarda kaydedilen bilimsel ilerlemeler ve yeni hücrel teknolojiler, bu mevcut kısıtlamaların yeniden değerlendirilmesini gündeme getirmektedir⁸⁷.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Yardımcı Üreme Teknolojilerini Denetleme Uluslararası Komitesi (ICMART) tarafından 2009 yılında revize edilen Üreme Yardımcı Teknolojiler terimler sözlüğünde, embriyo ve cenin kavramlarına dair açıklamalar bulunmaktadır. Bu sözlüğe göre, embriyo, döllenmeden itibaren embriyonik evrenin sonuna kadar ki bölünme ürününü ifade etmektedir⁸⁸. Cenin ise, döllenmeden sonraki sekiz hafta içinde embriyonik gelişimin tamamlanmasından düşük veya doğuma kadar döllenmenin ürünü olarak kabul edilmektedir⁸⁹. Bu tanımlar üreme sürecinin farklı evrelerini ve gebelik sürecini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Ulusal mevzuat düzenlemeleri ve WHO ile ICMART'ın birlikte revize ettiği terimler sözlüğündeki farklı embriyo tanımlarının, uluslararası işbirliğini zorlaştırdığını düşünmekteyiz. Kanaatimizce, embriyonun evrensel ve kabul görmüş bir hukuki tanıma kavuşturulması, araştırma alanındaki belirsizlikleri azaltacak ve uluslararası düzeyde uyum sağlanmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca ortaya çıkabilecek hukuki problemlere çözüm bulunmasına da katkı sağlayacaktır. Embriyonun tanımının daha anlaşılır hale gelmesi için embriyo çeşitlerine de değinmek yararlı olacaktır.

⁸⁴ <<https://www.hfea.gov.uk/about-us/modernising-the-regulation-of-fertility-treatment-and-research-involving-human-embryos/modernising-fertility-law/#footnote-9>> (Son Erişim Tarihi 1.05.2024).

⁸⁵ İnsan Üreme ve Embriyoloji Kanunu'nun 4. maddesinin 2. fıkrasının 3 bendi. Detaylı bilgi için bkz. <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/section/>> (Son Erişim Tarihi 1.05.2024); Hakan Hakeri, *Tip Hukuku Cilt I Genel Hükümler* (Seçkin Yayıncılık 2021) 164.

⁸⁶ Françoise Baylis and Marcy Darnovsky et al, "Human Germline, Heritable Genome Editing: The Global Policy Landscape" (2020) 3(5) CRISPR Journal 368 <<https://doi.org/10.1089/crispr.2020.0082>> (Son Erişim Tarihi 1.05.2024).

⁸⁷ Kirsty Horsey and Emily Jackson, "The Human Fertilisation and Embryology Act 1990 and non-traditional families" (2023)86(6) The Modern Law Review 1-17 <<https://doi.org/10.1111/1468-2230.12818>> (Son Erişim Tarihi 1.05.2024).

⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz. F Zegers-Hochschild and GD Adamson and J de Mouzon et al "International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology (ICMART) and the World Health Organization (WHO) revised glossary of ART terminology" (2009) 24(11) Fertility and Sterility 2685. <<https://doi.org/10.1093/humrep/dep343>> (Son Erişim Tarihi 30.04.2024).

⁸⁹ Hochschild and Adamson and Mouzon vd. (n 79) 2685.

C. Embriyo Çeşitleri

Embriyoloji, insan üreme ve embriyonun gelişimiyle ilgilenen bir bilim dalıdır⁹⁰. Bu disiplin, üreme teknolojilerine ilişkin önemli ilerlemelere katkıda bulunmuştur. Özellikle tüp bebek yöntemi aracılığıyla embriyoların vücut dışında oluşturulabilmelerine imkân sağlamıştır. Yaşanan ilerlemeler, embriyoların çeşitli amaçlar için kullanılmasını mümkün kılmış ve embriyo çeşitlerini gündeme getirmiştir⁹¹.

Embriyo çeşitleri temelde üç ana başlıkta toplanabilmektedir. Birinci kategoride tüpteki embriyolar (In Vitro Embriyo) yer almaktadır⁹². Laboratuvar ortamında döllenmiş ve rahim dışında gelişmekte olan bu embriyolar, tüp bebek tedavisi veya araştırma amacıyla oluşturulmaktadır⁹³. İkinci kategoride de rahimdeki embriyo (In Utero Embriyo) bulunmaktadır. Bunlar, doğal yolla veya tıbbi müdahaleyle döllenmiş ve rahim içinde gelişen embriyolardır. Üçüncü kategoride ise araştırmalarda kullanılan embriyolar yer almaktadır⁹⁵. Araştırmalarda kullanılan embriyolar, genellikle vücut dışında döllendirme işlemi gerçekleştirilmiş ve incelemeler amacıyla kullanılan embriyolardır. Bu embriyolar, özellikle hücre kök araştırmalarda

⁹⁰ ...<<https://www.britannica.com/science/embryology>>(Son Erişim Tarihi 1.05.2024) ; <<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095749303>> (Son Erişim Tarihi 1.05.2024).

⁹¹ Thomas Douglas and Julian Savulescu, “Destroying unwanted embryos in research. Talking Point on morality and human embryo research” (2009) 10 (4) EMBO Reports 308, <<https://doi:10.1038/embor.2009.54>> (Son Erişim Tarihi 1.05.2024).

⁹² Tacir (n 92)1309.

⁹³ Yardımcı üreme tekniklerinin kullanım alanları, kısırlık tedavisinin ötesinde genetik hastalıklardan kaçınma ve üreme sağlığını koruma gibi çeşitli durumlara da kapsamaktadır. İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi (Oviedo Sözleşmesi), cinsiyetle ilgili ciddi kalıtsal hastalıklardan kaçınmak amacıyla embriyo seçimini düzenler. Ayrıca, Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik’in Ek 12’sinde, gonad dokusu ve hücrelerinin saklanması olanak tanınırken, Ek 9-11’de fazla embriyoların dondurularak saklanması ve gerektiğinde kullanılmasıyla ilgili hükümler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin kısırlık tedavisi dışındaki kullanım alanları ifade etmektedir.

⁹⁴ Çoban (n 92) 205-210.

⁹⁵ Burada tüp bebek yöntemiyle oluşturulan embriyolardan özellikle sürecin dışında kalan embriyolara ilişkin terminolojik bir değerlendirmeye odaklanacağız. Günümüz teknolojisiyle embriyonun rahim duvarına tutunması garanti edilememektedir. Gebeliğin gerçekleşebilmesinden söz edebilmek için de embriyonun rahim duvarına tutunması gerekmektedir. Bununla birlikte, üremeye yardımcı tedavi yöntemleri aracılığıyla gebelik olasılığı artırılabilir. Şöyle ki tüp bebek yönteminde, gebelik olasılığını artırmak amacıyla birden çok embriyo oluşturulmaktadır. Böylelikle, oluşturulan embriyolardan en az birinin rahim duvarına başarılı bir şekilde tutunma ve gebelik oluşturma şansı artırılmaktadır. Öte yandan, gebeliğin gerçekleşmesi halinde de süreç dışında birden çok embriyo kalmaktadır. Gebelik sürecinin dışında kalan embriyolar için literatürde “artık embriyo” terimi kullanılmaktadır. Hamide Tacir, “Yaşama Hakkı Kapsamında Yaşamın Başlangıcı” (2013) 19(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 1309; Aykut Çoban, “Türkiye’de İnsan Embriyosu Üzerinde Araştırma Yapmanın Hukuki Sorunları” (2009) 86 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 210; Emibe Şen, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Uygulanmasından Doğan Hukuki Sorunlar* (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, 2022) 48. Ancak, bu terimin embriyoların potansiyel değerleri ve gelecekteki konumları göz önüne alındığında olumsuz bir anlam taşıyabileceği kanaatindeyiz.

kullanılmaktadır⁹⁶.

III. EMBRİYONUN HUKUKİ STATÜSÜ

A. Genel Olarak Yaşama Hakkı

Yaşama hakkı, insan hakları içinde en temel haklardan biri olup, bireyin fiziksel ve biyolojik bütünlüğünün korunmasını kapsamaktadır⁹⁷. Bu hakkın temel amacı, insan yaşamını korumaktır⁹⁸. Yaşama hakkını korumak ve ona saygı göstermek devletlerin temel yükümlülüklerinden bir tanesidir. Bahse konu hak yalnızca fiziksel varlığın korunmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda bireylerin onurlu bir yaşam sürdürmelerini de kapsamaktadır⁹⁹. Bu bağlamda, yaşama hakkının kapsamını geniş bir perspektiften değerlendirmek önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 17. maddesi¹⁰⁰, bu hakkın geniş kapsamını açıkça ortaya koymaktadır. Anılan düzenleme, yaşama hakkının yalnızca fiziksel varlığı korumakla kalmayıp, bireylerin maddi ve manevi varlıklarının korunmasını ve geliştirilmesini de kapsadığını vurgulamaktadır. Bu da bireyin onur ve insanlık değerlerinin de korunduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, yaşama hakkı hem bireyin varlığını hem de onurlu bir yaşam sürdürmesini güvence altına almaktadır.

Gelişmiş tüp bebek yöntemi ile elde edilen embriyolar, yaşamın en erken evrelerini ve yeni bir yaşamın başlangıcını temsil etmektedir. Bu nedenle, onlara atfedilen isimlerin terminolojik açıdan bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bahse konu embriyolar, statü verilmesi tartışmalarının merkezinde bulunan insan türüne ait canlılardır. İnsan ya da kendine özgün yapısı olan statü verildiği bir olasılığı düşündüğümüzde onlar için "artık" terimi kullanmamız bir çelişki ortaya çıkacaktır. Bu çelişki, embriyoların sahip olduğu potansiyel değer ve gelecekteki kullanımları göz önüne alındığında, terminolojik açıdan uygun olmayan bir durum yaratmaktadır. Kanaatimizce, daha tarafsız ve uygun alternatif terimlerin kullanılması, embriyoların durumunu daha doğru tarif edebilecek ve etik bir çerçeve sunabilecektir. Alternatif terimler kapsamında "korunmuş embriyolar", "ikincil embriyolar", "süreç dışı embriyolar" ve "potansiyel embriyolar" terimlerinin kullanılmasının daha uygun olacağı düşüncesindeyiz. Bu terimler, embriyoların mevcut ve gelecekteki değerlerini daha iyi yansıtmaya imkânı sunacaktır. Özellikle "potansiyel embriyolar" ve "ikincil embriyolar" terimleri, embriyoların yaşamın başlangıcındaki potansiyelini ve gelecekteki kullanım olanaklarını olumlu bir şekilde ön plana çıkarmaktadır.

⁹⁶ İpek Sevda Söğüt, "Yasal Belirsizlik: Embriyonik Kök Hücre Çalışmaları" (2018) 134 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 64.

⁹⁷ Sezgin M. Tanrıkulu, "AİHM Kararlarında ve Türk Hukukunda Yaşam Hakkı" (2006) 66 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 51.

⁹⁸ Osman Doğru, "Yaşama Hakkı, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi – 5" (Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018) 4.

⁹⁹ Cengiz Topel Çiftçioğlu, "Yaşama Hakkı" (2012) 103 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 139; Durmuş Tezcan ve Mustafa Ruhan Erdem ve Oğuz Sancakdar ve Rifat Murat Önok, İnsan Hakları El Kitabı (Seçkin Yayıncılık 2010) 91-92; Tacir (n 92) 1302.

¹⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası madde 17: "*Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz*".

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Biyotıp Sözleşmesi¹⁰¹ ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası hukuk belgeleri, yaşama hakkını güvence altına alan temel metinlerdendir. Örneğin, İHEB'in 3. maddesi, “Herkesin yaşama, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı vardır” ifadesiyle yaşama hakkını vurgularken, AİHS'nin 2. maddesi bu hakkın yasalar çerçevesinde korunmasını öngörmektedir. Anılan hukuk metinleri, insan yaşamının dokunulmazlığını ve korunmasını temel almasına karşın, embriyonun hukuki statüsü ve yaşama hakkının başlangıcı konusunda açık bir çerçeve sunmamaktadır; embriyonun yaşama hakkının kapsamı ve tanımı belirsizliğini korumaktadır. Bu belirsizlik, hukuk sistemlerinde ve yargı kararlarında farklı yorumlara zemin hazırlamakta olup, yargı organlarının, özellikle uluslararası mahkemelerin bu konudaki yaklaşımları önemli bir perspektif sunmaktadır. Özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları, embriyonun hukuki statüsü ve yaşama hakkı konularında önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda *Vo v Fransa*¹⁰² davası ele alınacaktır.

¹⁰¹ İnsan Hakları ve Biyotıp olarak da bilinen bu sözleşme, özellikle embriyoların biyotıp alanındaki kullanımına yönelik koruma tedbirlerini içermektedir. Avrupa Konseyi çerçevesinde 1997 yılında imzaya açılmış olan Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi'nin (Sözleşme) 18. maddesi önemli bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu madde, vücut dışında meydana getirilen embriyolar üzerinde yapılan araştırmalara ilişkin hükümlere yer vermekte ve biyotıp alanında embriyoların kullanımıyla ilgili düzenlemeleri içermektedir. Sözleşmenin 18. maddesinin 1. fıkrasında, hukukun embriyoların tüp ortamında araştırma yapılmasına izin vermesi durumunda, bu araştırmalarda kullanılan embriyolar için uygun koruma sağlanmasının gerekliliği ifade edilmektedir. Bu hüküm, embriyoların bilimsel araştırmalarda kullanılmasına izin verilse dahi, bu süreçte embriyoların korunması için gerekli tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede, araştırmaların etik ve hukuki standartlara uygun yürütülmesi sağlanarak, embriyoların insan haklarına saygı gösterilmesi amaçlanmaktadır. Maddenin 2. fıkrasında ise yalnızca araştırma amaçlarıyla insan embriyolarının üretilmesinin yasaklandığı belirtilmektedir. Bu düzenleme, embriyoların yalnızca üreme amacıyla oluşturulması gerektiğini ve araştırma amaçları için embriyo üretiminin yasaklandığını ortaya koymaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Hakeri (n 87) 164. Buna göre, embriyoların yalnızca üreme amaçlı olarak oluşturulmuş olmaları durumunda araştırmalarda kullanılmalarına izin verilmekte, ancak sadece araştırma amacıyla embriyo üretimi yasaklanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Aykut Çoban, “Türkiye’de İnsan Embriyosu Üzerinde Araştırma Yapmanın Hukuki Sorunları” (2009) 86 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 206. Böylelikle, embriyolar için sınırlı bir koruma sağlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, embriyo çeşitlerinin göz önünde bulundurulması, mevcut düzenlemelerin yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle laboratuvar ortamındaki embriyolar, dondurulmuş embriyolar ve cenin evresinde olmayan ana rahmindeki embriyolar gibi farklı embriyo türleri, bu sınırlı koruma kapsamında yeterince ele alınmamaktadır. Bu durum, embriyonun hukuki statüsüne ilişkin belirsizlikleri artırmakta ve hukukun embriyoların korunması konusundaki yeterliliğini sorgulayan bir tartışma ortamı yaratmaktadır.

Kanaatimizce, Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin 18. maddesi, embriyoların kullanımıyla ilgili bazı temel koruma ilkeleri ortaya koymakla birlikte, embriyonun hukuki durumuna ilişkin kapsamlı ve yeterli bir düzenleme sağlamaktan uzaktır. Bu durum, uluslararası hukukun yanı sıra ulusal düzeyde de embriyonun hukuki statüsüne ilişkin daha geniş ve kapsamlı düzenlemelerin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

¹⁰² Detaylı bilgi için bkz. AİHM, Thi-Nho *Vo v Fransa*, 08.07.2004, Başvuru no. 53924/00.

B. *Vo v Fransa* Davası Bağlamında Embriyonun Yaşama Hakkı

Embriyonun yaşama hakkına ilişkin tartışmalar, uluslararası hukukta farklı yaklaşımlarla ele alınan karmaşık bir konudur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki düzenlemeler bu farklılıkları açıkça ortaya koymaktadır. AİHS'nin 2. maddesi, bireyin yaşama hakkını güvence altına almaktadır. Ancak bu hakkın ne zaman başladığına dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu durum, yaşama hakkının başlangıcı konusunda AİHS'nin kesin bir tutum belirlemediğini göstermektedir. Öte yandan, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 4. maddesi¹⁰³, yaşama hakkının döllenme anından itibaren başladığını açıkça belirtmektedir¹⁰⁴. Bu düzenleme ise embriyo ve ceninin korunması konusunda daha kesin bir yaklaşım sunmaktadır. Bu maddelerin incelenmesi sonucunda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin embriyo ve ceninin yaşam hakkını nasıl tanımlayacağı ve koruyacağı gibi çeşitli sorular ortaya çıkmaktadır. Bu soruları yanıtlamak amacıyla *Vo v Fransa* davasının incelenmesi yarar sağlayacaktır. Zira *Vo v Fransa* davası, AİHM'nin embriyonun yaşama hakkına ilişkin tutumunu yansıtmaktadır.

Vo v Fransa davası, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) “doğmamış yaşamın”¹⁰⁵ sözleşmenin 2. maddesi kapsamında korunup korunmayacağı hukuki problemini ele almıştır¹⁰⁶. Bu dava konusu ceninin kürtajıyla ilgilidir¹⁰⁷. Olay ilk başta bir kürtaj davası gibi görünse de farklı yönleri de bulunmaktadır. Zira bu davaya konu hukuki olayda hamileliğin sonlandırılması tıbbi bir gereklilikten ötürü veya kadının rızası çerçevesinde değil; üçüncü bir kişinin ihmali nedeniyle gerçekleştirilmiştir¹⁰⁸. *Vo v Fransa* davasındaki en temel konulardan biri de doğmamış yaşamın kadının isteği dışında ya da tıbbi gereklilik olmadan yapıldığı takdirde, AİHS'nin 2. maddesinin ihlali olarak kabul edilip edilmeyeceği konusudur¹⁰⁹. Bu bağlamda, yaşam hakkının ne zaman başladığı sorusu davanın en önemli tartışma noktasını

¹⁰³ Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 4. maddesi “*Her insan, yaşamına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Bu hak, yasayla ve genel olarak ana rahmine düştüğü andan itibaren korunur. Hiç kimse keyfi olarak yaşamından yoksun bırakılamaz...*”.

¹⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz. <<https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>> (Son Erişim Tarihi 05.05.2024).

¹⁰⁵ Doğmamış yaşam, döllenme anından doğuma kadar embriyo ve fetüsün gelişimini kapsar. Karnein Anja J, *A theory of unborn life: from abortion to genetic manipulation* (OUP USA 2012) 3-13. Biyolojik olarak, döllenme ile başlayan süreçte zigot, hücre bölünmeleri ile embriyo ve ardından fetüs evrelerine geçer. Zigot, döllenmiş tek hücreli bir yapıdır; embriyo ise, yaklaşık sekiz hafta boyunca gelişen çok hücreli yapı; fetüs ise sekiz haftadan doğuma kadar gelişen organizmadır. Bu süreç, genetik programlama ve çevresel etkileşimlerle yönlendirilir ve organizmanın organlarının oluşumunu ve gelişimini içerir. Miklavcic John Janez and Paul Flaman “Personhood status of the human zygote, embryo, fetus” (2017) 84(2) *The Linacre quarterly* 130-144 <<https://doi.org/10.1080/00243639.2017.1299896>>(Son Erişim Tarihi 05.05.2024).

¹⁰⁶ Detaylı bilgi için bkz. Thi-Nho *Vo v Fransa*, 08.07.2004, Başvuru No. 53924/00.

¹⁰⁷ *Vo v Fransa* (n 104) Prg. 46.

¹⁰⁸ *Vo v Fransa* (n 104) Prg. 15.

¹⁰⁹ *Vo v Fransa* (n 104) Prg. 74.

oluşturmuş ve davayı karmaşık hale getirmiştir¹¹⁰. Davanın arka planını daha iyi anlamak bakımından olayların kronolojik ve ayrıntılı bir incelemesi gerekmektedir.

1991 yılında Fransa’da gerçekleşen olayda¹¹¹, Thi-Nho Vo adlı kadın, hamileliğinin altıncı ayında rutin bir gebelik kontrolü için Lyons Genel Hastanesine başvurmuştur¹¹². Aynı gün, doğum kontrol bobininin çıkarılması gereken Thi Thanh Van’ın aynı hastahanedeki randevusu bulunmaktaydı¹¹³. Thi Thanh Van’ın bobinini çıkaracak olan doktorun “Bayan Vo” anonsuna cevap veren Thi-Nho Vo olmuştur. Doktor, Van’a yapılması gereken tıbbi müdahaleyi başvuru üzerinde gerçekleştirilmiş¹¹⁴ ve bu müdahale, Vo’nun hamileliğinin sonlandırılmasıyla sonuçlanmıştır¹¹⁵. Nitekim başvuru, doktorun ihmali sonucunda hamileliğinin sonlandırıldığı gerekçesine dayanarak ulusal mahkemelerde dava açmıştır¹¹⁶. Başvuru “*kasıtsız yaralanma ve çocuğunun kasıtsız öldürülmesi*” iddiasıyla doktordan şikayetçi olmuştur¹¹⁷. Ulusal mahkeme ise 20 ila 21 haftalık bir ceninin, ceza kanununun ilgili maddeleri kapsamında bir “insan” veya “başkası” olarak kabul edilmediğini ve dolayısıyla kasıtsız adam öldürme veya hayatına son verme suçu oluşmadığını belirtmiştir¹¹⁸. Bu kararın ardından Yüksek mahkemeye başvuran Vo, doktorun ihmali olduğunu ve kasıtsız cinayet suçlamasıyla yargılanması gerektiğini iddia etmiştir¹¹⁹. Mahkeme ise ceza kanununun katı bir biçimde yorumlanması ilkesi perpektifinden yola çıkarak, ceninin kasıtsız adam öldürme suçunun mağduru olamayacağına karar vermiştir¹²⁰. Vo, bu karara karşı çıkarak, Fransız hukuk sisteminde doğmamış çocuğun kasıtsız olarak yok edilmesinin cezai bir yaptırıma tabi olmasından ötürü Devletin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 2. maddesini ihlal ettiğini ileri sürmek suretiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurmuştur¹²¹. Bu şikayetin merkezinde, Fransız ceza hukuku açısından doğmamış bir çocuğun yok edilmesinin kasıtsız adam öldürme suçu olarak kabul edilmemesi, devletin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 2. maddesi kapsamındaki yükümlülüğünü ihlal ettiği

¹¹⁰ Douwe Korff, Yaşam Hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 2. maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap(Çeviren: Özgür Heval Çınar ve Abdulcelil Kaya) (Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları No. 8 2006) 9.

¹¹¹ Vo v Fransa (n 104) Prg. 9.

¹¹² Vo v Fransa (n 104) Prg. 11.

¹¹³ Vo v Fransa (n 104) Prg. 11.

¹¹⁴ Vo v Fransa (n 104) Prg. 11.

¹¹⁵ Vo v Fransa (n 104) Prg. 12.

¹¹⁶ Vo v Fransa (n 104) Prg. 13.

¹¹⁷ Vo v Fransa (n 104) Prg. 13.

¹¹⁸ Vo v Fransa (n 104) Prg. 19.

¹¹⁹ Korff (n108) 9.

¹²⁰ Vo v Fransa (n 104) Prg. 79.

¹²¹ Vo v Fransa (n 104) Prg. 79.

iddiası bulunmaktadır¹²². Somut olayın temel niteliği ise yeni bir sorunu ortaya koymaktadır. Başvurucu, hamileliğinin altınca ayında doktor ihmali sonucunda tedavi edici (terapötik) kürtaj yapmak zorunda kalmıştır¹²³. Bu bağlamda, temel sorun; annenin kürtaj talep etmediği durumlarda bir cenine zarar vermenin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesi kapsamında bir ihlal teşkil edip etmediğidir. Bu durum, Mahkemenin, 2. maddenin “herkesin yaşam hakkının” korunması gerektiği ilkesine dayanarak, kişinin kim olduğu ve yaşamın ne zaman başladığı konularında yapacağı müdahalenin ön bir değerlendirmeye tabi tutulmasını zorunlu kılmıştır.

Bu zorunluluk karşısında, AİHM embriyo ve ceninin hukuki statüsü konusunda Avrupa genelinde bir fikir birliği bulunmadığını belirtmiştir¹²⁴. Ayrıca, ceninin yaşama hakkıyla ilgili olarak AİHS'nin 2. maddesi kapsamında bir kişi olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda kesin bir görüş bildirmekten kaçınmıştır¹²⁵. AİHM, embriyo ve ceninin tam anlamıyla bir birey olarak kabul edilmediğini ve bu nedenle doğrudan AİHS'nin 2. maddesi kapsamında korunamayacağını da ifade etmiştir¹²⁶. Bununla birlikte, mahkeme embriyo ve ceninin insan olma potansiyeline sahip olduğunu ve insan onuruna saygı çerçevesinde korunmasının önemini vurgulamıştır¹²⁷. Ayrıca, embriyo ve ceninin insan türüne ait olduğunun devletler arasında ortak bir anlayış olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir¹²⁸. *Vo v Fransa* davası, yaşam hakkının başlangıcının ne zaman kabul edileceği ve doğmamış yaşamın hukuki statüsünün belirlenmesi konusundaki belirsizlikleri ortaya koymuştur. Mahkeme, bu tür davalarda devletlerin kendi iç hukuk kurallarının birincil derecede önem teşkil ettiğini ve bu konuda takdir yetkisine sahip olduklarını ifade etmiştir¹²⁹. Bu çerçevede, sözleşmenin 2. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir¹³⁰. *Vo v Fransa* davasıyla ilgili yapılan inceleme sonucunda, insan yaşamının başlangıcı konusunda net bir hukuksal çerçeve oluşturulamadığı tespit edilmiştir.

¹²² *Vo v Fransa* (n 104) Prg. 42.

¹²³ *Vo v Fransa* (n 104) Prg. 84.

¹²⁴ *Vo v Fransa* (n 104) Prg. 84.

¹²⁵ Mahkemenin bu noktadaki tavrı: “*Yukarıda belirtilenleri göz önünde bulunduran Mahkeme, doğmamış çocuğun Sözleşme'nin 2. maddesinin (Fransızca metinde “personne”) amaçları doğrultusunda bir kişi olup olmadığı sorusuna soyut olarak cevap vermenin ne arzu edilir ne de mümkün olduğuna ikna olmuştur*” ifadesinden anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. *Vo v Fransa* (n 104) Prg. 85; Korff (n 108) 9.

¹²⁶ *Vo v Fransa* davasında mahkeme bu hususu şu ifadeleriyle dile getirmiştir: “...onu 2. maddenin amaçları doğrultusunda ‘yaşam hakkı’ olan bir ‘kişi’ haline getirmeksizin, insan onuru adına korumayı gerektirmektedir...” Detaylı bilgi için bkz. *Vo v Fransa* (n 104) Prg. 84.

¹²⁷ *Vo v Fransa* (n 104) Prg. 84.

¹²⁸ *Vo v Fransa* (n 104) Prg. 84.

¹²⁹ *Vo v Fransa* (n 104) Prg.82.

¹³⁰ *ibid.*

Önemle belirtmek gerekir ki *Vo v Fransa* davasında alınan karar, oybirliğiyle değil, üçe karşı on dört oyla çoğunluk ile alınmıştır¹³¹. Bu durum, karara muhalif olan yargıçların bulunduğunu göstermektedir¹³². Muhalif yargıçlar, embriyo ve ceninin AİHS'nin 2. maddesi kapsamında korunmasıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur¹³³. Kanaatimizce, bu muhalif görüşlerin embriyo ve ceninin hukuki statüsü açısından dikkate alınması gerekmektedir¹³⁴. Bu bağlamda, çalışmamızın devamında, muhalif görüşte bulunan yargıçlardan özellikle Ress'in görüşleri hukuki problem bakımından incelendiğinde: Ress'in görüşü, doğmamış yaşamın 2. madde kapsamındaki değerlendirmesine dair önemli noktaları içermektedir¹³⁵. Yargıç Ress, doğmamış çocuğa ilişkin 2. madde kapsamında net bir kişilik tanımının yapılmasının zorluğuna değinmiştir¹³⁶. Ayrıca, embriyo ile doğmuş çocuk arasında koruma düzeyinde farklılıklar bulunduğunu kabul etmekle birlikte, doğmamış çocuğun sözleşmenin 2. maddesi kapsamında tam olarak bir kişi olup olmadığına dair kesin bir yanıt vermenin de güç olduğunu ifade etmiştir¹³⁷. Ress, yaşama hakkının değerlendirilmesinde Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin hükümlerinin, sözleşmenin amaçları ve şartları doğrultusunda yorumlanması gerektiğine de dikkat çekmiştir¹³⁸. 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31. maddesine göre, "*Bir andlaşma, hükümlerine andlaşmanın bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında verilecek alelade manaya uygun şekilde iyi niyetle yorumlanır*". Bu hüküm çerçevesinde, Ress, "herkes" kavramının tarihsel olarak doğum öncesindeki insanı da kapsayacak şekilde genişletilmesi ve "yaşam" kavramının gebe kalmayla başlayan ve ölümle sona eren tüm insan yaşamını kapsayacak şekilde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir¹³⁹. Doğumun Fransız ceza hukukunda benimsenen dar yorumunun aksine, yaşamın sadece bir aşaması olduğunu ve bu çerçevede doğmamış yaşamın da sözleşme kapsamında korunması gerektiğini ifade etmiştir¹⁴⁰. Ress, doğmamış yaşamın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında korunabileceğini ve bu yaşamın haklarının dengelenmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁴¹. Ayrıca, Sözleşmenin

¹³¹ Detaylı bilgi için bkz. *Vo v Fransa* (n 104) Yargıç Ress'in Muhalif Görüşü; *Vo v Fransa*, Yargıç Mularoni'nin Muhalif Görüşü.

¹³² *Vo v Fransa* (n 104) Yargıç Ress'in Muhalif Görüşü; *Vo v Fransa*, Yargıç Mularoni'nin Muhalif Görüşü.

¹³³ *ibid.*

¹³⁴ Bay Ress, Bayan Mularoni ve Bayan Strážnická bu karara muhalif görüşte olan yargıçlardandır. Yargıçların görüş ve değerlendirmeleri için bkz. AİHM, *Thi-Nho Vo v Fransa* 08.07.2004, Başvuru no. 53924/00.

¹³⁵ Detaylı bilgi için bkz. *Vo v Fransa*, Yargıç Ress'in Muhalif Görüşü.

¹³⁶ *Vo v Fransa*, Yargıç Ress'in Muhalif Görüşü, Prg. 4.

¹³⁷ *ibid.*

¹³⁸ *ibid.*

¹³⁹ *ibid.*

¹⁴⁰ *ibid.*

¹⁴¹ *ibid.*

2. maddesinin uygulanabilirliği konusunda devletlerin takdir yetkisine sahip olmalarını gerektiğini ve insan hayatının doğum öncesinde de korunması gerektiğini ifade etmiştir¹⁴². Bu bağlamda, devletlerin doğmamış çocuğun haklarını korumak amacıyla koruma önlemleri belirlemesi ve bu yükümlülükleri yerine getirmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁴³. Bu koruma önlemlerinin, katı disiplin tedbirleri veya ceza hukuku çerçevesinde sağlanabileceğini belirtmiştir¹⁴⁴.

C. Amerikan Perspektifinden Embriyonun Hukuki Durumu

Amerika Birleşik Devletleri'nde doğmamış yaşamın hukuki durumu karmaşık federal yasalarla düzenlenmektedir. Embriyonun hukuki statüsü, bu düzenlemeler ve yargı kararları tarafından şekillendirilmektedir. Bu bağlamda, embriyonun “çocuk” olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusundaki tartışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu tartışmaları örnekleyen önemli davalardan biri *Davis v Davis* davasıdır¹⁴⁵. Çift, Almanya'da tanışmış ve 1980 yılında evlenmiştir¹⁴⁶. Evlendikten altı ay sonra, Mary Sue dış gebelik geçirmiş ve sol fallop tüpünü kapattırmak zorunda kalmıştır¹⁴⁷. Bunun üzerine çift, tüp bebek tedavisi almaya karar vermiştir¹⁴⁸. Bu süreçte dokuz embriyo oluşturulmuş; ancak tedaviler birçok başarısız denemeye sonuçlanmıştır¹⁴⁹. Oluşturulan embriyolardan yedisi, daha sonra Mary Sue'nun rahmine nakledilmek üzere dondurulmuştur. Ebeveyn olma çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından çift boşanmaya karar vermiştir¹⁵⁰.

Davis v Davis davası, Junior Lewis Davis'in o zamanki eşi Mary Sue Davis'e karşı açtığı boşanma davası ile başlamıştır¹⁵¹. Boşanma sürecinde, Mary Sue Davis, dondurulmuş embriyoların kendi rahmine yerleştirilmesi için embriyoların kontrolünü mahkemeden talep etmiştir¹⁵². Junior Davis ise ebeveynlik sorumlulukları hakkında karar verinceye kadar embriyoların dondurulmasını istemiştir¹⁵³. Mahkeme, bu talepleri değerlendirirken Fransız genetikçi Jerome Lejeune'un görüşlerini dikkate almıştır. Lejeune'ye göre, insan yaşamının dölleme anında başlamakta ve

¹⁴² ibid.

¹⁴³ ibid.

¹⁴⁴ ibid.

¹⁴⁵ *Davis v Davis*, 842 S.W.2d 588 (Tenn. 1992).

¹⁴⁶ Mark Zhang and Chapman Jennifer E, “*Davis v Davis* (1992)” Embryo Project Encyclopedia (2013) <<https://hdl.handle.net/10776/6320>> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁴⁷ ibid.

¹⁴⁸ ibid.

¹⁴⁹ ibid.

¹⁵⁰ <https://biotech.law.lsu.edu/cases/cloning/davis_v_davis.htm> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁵¹ <<https://hdl.handle.net/10776/6320>> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁵² <https://biotech.law.lsu.edu/cases/cloning/davis_v_davis.htm> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁵³ <<https://embryo.asu.edu/pages/davis-v-davis-1992>> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

embriyoların bu nedenle insan olarak kabul edilmesi gerekmektedir¹⁵⁴. Mary Sue'ya embriyoların kendi rahmine yerleştirilmesi amacıyla kullanılmak üzere dondurulmuş embriyoların velayetini vermiştir¹⁵⁵. Mahkeme, bu görüşü benimseyerek dondurulmuş embriyoları “çocukların yüksek yararı” çerçevesinde değerlendirmiştir¹⁵⁶. Mahkeme, embriyoların (çocukların) davacıya verilmesinin onları cezalandırmak anlamına geleceğini belirterek velayeti Junior Davis'e vermemiştir¹⁵⁷. Bir başka ifadeyle, mahkeme embriyoların (çocukların) menfaatini göz önünde bulundurarak, onları cezalandırmaya çalışmak anlamına gelmemesi gerektiğini belirterek velayeti Mary Sue'ya vermiştir¹⁵⁸.

Junior Davis, alt mahkemede verilen kararın, onun isteği dışında ebeveyn olma yükümlülüğünü dayattığı gerekçesiyle davayı Tennessee Temyiz Mahkemesi'ne taşımıştır¹⁵⁹. Temyiz Mahkemesi, alt mahkemenin kararını bozarak, Junior Davis'in ebeveyn olmama hakkının anayasal bir temele dayandığını kabul etmiştir¹⁶⁰. Temyiz Mahkemesi, dondurulmuş embriyoların ortak velayetini Mary Sue ve Junior Davis arasında paylaşılacak şekilde düzenlemiştir¹⁶¹. Ancak Mary Sue, Temyiz Mahkemesi'nin ortak velayet kararına itiraz ederek Tennessee Yüksek Mahkemesi'ne baş-

¹⁵⁴ Alabama Yüksek Mahkemesi'nin 16 Şubat 2024 tarihli kararı, in vitro fertilizasyon (IVF) yoluyla oluşturulan embriyoların hukuki statüsüne dair önemli bir yer edinmiştir. Mahkeme, bu embriyoların çocuk olarak kabul edilmesi gerektiğine ve dolayısıyla hukuki korunmaya layık olduklarına hükmetmiştir. Bu karar, embriyoların doğmamış yaşamın bir parçası olarak değerlendirilmesi ve belirli haklara sahip olmalarının gerekliliğini vurgulamaktadır. Mahkeme, embriyoların “çocukların yüksek yararı” çerçevesinde ele alınması gerektiğini belirterek, onların menfaatlerinin gözetilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Bu karar, embriyoların doğum öncesi yaşamın bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve bu nedenle belirli hukuki haklara sahip olmaları gerektiğini savunan bir anlayışı yansıtmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. <<https://publichealth.jhu.edu/2024/the-alabama-supreme-courts-ruling-on-frozen-embryos>> (Son Erişim Tarihi 16.05.2024). Öte yandan, bu konuda aksi yönde bir görüş, 1973 tarihli *Roe v Wade* davasında ortaya konmuştur. Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi, bu davada, ceninin yasal olarak bağımsız haklara sahip olduğunu kesin olarak reddetmiştir. Mahkeme, bu reddin temelinde, yaşamın başlangıcı konusunda genel hukuk ilkeleri ve bilimsel anlayış arasında bir fikir birliğinin bulunmadığını belirtmiştir. Yüksek Mahkeme, “doğmamış kişilerin yasada tam anlamıyla kişi olarak kabul edilmediği” sonucuna varmıştır. Bu yaklaşım, doğmamış yaşamın hukuki statüsüne dair mevcut belirsizlikleri ve tartışmaları yansıtmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. *Roe v Wade*, 410 US 113 (1973) <<https://www.britannica.com/event/Roe-v-Wade>> (Son Erişim Tarihi 16.05.2024); The Editors of Encyclopaedia Britannica, “in vitro fertilization” *Encyclopedia Britannica* (2024) <<https://www.britannica.com/science/in-vitro-fertilization>> (Son Erişim Tarihi 20.03.2024).

¹⁵⁵ <<https://hdl.handle.net/10776/6320>> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁵⁶ <<https://embryo.asu.edu/pages/davis-v-davis-1992>> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁵⁷ <https://biotech.law.lsu.edu/cases/cloning/davis_v_davis.htm> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁵⁸ <<https://embryo.asu.edu/pages/davis-v-davis-1992>> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁵⁹ <<https://law.justia.com/cases/tennessee/supreme-court/1992/842-s-w-2d-588-2.html>> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁶⁰ <https://biotech.law.lsu.edu/cases/cloning/davis_v_davis.htm> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁶¹ <<https://law.justia.com/cases/tennessee/supreme-court/1992/842-s-w-2d-588-2.html>> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

vurmuştur¹⁶². Bu başvuruyu, Temyiz Mahkemesi'nin kararının anayasal geçerliliği bulunmadığı iddiasıyla gerekçelendirmiştir¹⁶³. Başvurunun ardından, tarafların her ikisi de yeni evlilikler yapmış ve önceki durumları ortadan kalkmıştır¹⁶⁴. Mary Sue, embriyoların bağışlanmasını, Junior Davis ise imha edilmesini talep etmiştir. ¹⁶⁵.

Tennessee Yüksek Mahkemesi, dondurulmuş embriyoların hukuki statüsünü değerlendirirken, onları nasıl nitelendireceklerine de odaklanmıştır¹⁶⁶. Mahkeme, geçerli eyalet ve federal yasaların cenini doğmuş bireylerle aynı derecede korumadığını vurgulamıştır¹⁶⁷. Özellikle, dört ila sekiz hücreli embriyoların eyalet yasaları çerçevesinde kişi olarak kabul edilmediği belirtilmiştir¹⁶⁸. Ancak mahkeme, dondurulmuş embriyoların insan yaşamı potansiyeline sahip olduklarından ötürü özel bir saygıyı hak ettiğini de ifade etmiştir¹⁶⁹. Bu bağlamda, mahkeme; doğmamış çocuklarla doğmuş bireylerin yasal haklarının aynı olamayacağını, fakat yaşam potansiyeli nedeniyle embriyoların insan dokularından daha fazla saygı görmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁷⁰. Mary Sue ve Junior'ın, embriyoların genetik materyal sağlayıcıları olarak bu konuda karar verme yetkisine sahip olduklarına hükmetmiştir¹⁷¹. Mahkeme, Junior Davis'in istenmeyen ebeveynlik yükünün Mary Sue'nun embriyoları başka bir çifte bağışlama yükünden daha ağır olduğunu değerlendirmiştir¹⁷². Junior'ın, biyolojik çocuğunun başka bir çifte doğması durumunda, hem üreme özerkliğini hem de çocuğunu yetiştirme yeteneğini kaybetme riskiyle karşılaşabileceğini belirtmiştir¹⁷³. Mahkeme, mevcut embriyolar yok edilse bile Mary Sue'nun gelecekte tüp bebek yöntemiyle genetik ebeveyn olma olasılığı nedeniyle üreme hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir¹⁷⁴.

Nitekim, *Davis v Davis* davası, embriyoların hukuki statüsü ve kişi kavramının kapsamı konusundaki tartışmalara önemli katkılar sağlamıştır. Alt mahkeme, embriyoları çocuk olarak kabul ederek, bu embriyoların velayet hakkına sahip ol-

¹⁶² <https://biotech.law.lsu.edu/cases/cloning/davis_v_davis.htm> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁶³ ibid.

¹⁶⁴ <<https://law.justia.com/cases/tennessee/supreme-court/1992/842-s-w-2d-588-2.html>, (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁶⁵ ibid.

¹⁶⁶ Robinson Robbie, "The Legal Nature of the Cryo-preserved Embryo: Legal Subject or Legal Object?" (2018) 21 PER / PELJ < <https://www.saflii.org/za/journals/PER/2018/45.html>> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁶⁷ <https://biotech.law.lsu.edu/cases/cloning/davis_v_davis.htm> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁶⁸ <<https://embryo.asu.edu/pages/davis-v-davis-1992>> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁶⁹ <https://biotech.law.lsu.edu/cases/cloning/davis_v_davis.htm> (Son Erişim Tarihi 20.05.2024).

¹⁷⁰ ibid.

¹⁷¹ ibid.

¹⁷² ibid.

¹⁷³ ibid.

¹⁷⁴ ibid.

malarını sağlamış ve bu karar, literatürde ilk kez embriyoların “çocuk” olarak değerlendirilmesi anlamında dikkat çekmiştir. Ancak, Tennessee Yüksek Mahkemesi, embriyoları doğmuş bireylerle aynı derecede hukuki koruma kapsamına almamış; bununla birlikte, embriyoların insan yaşamı potansiyeline sahip olmaları nedeniyle özel bir saygıyı hak ettiklerini ifade etmiştir. Bu değerlendirme, embriyoların kişi olarak değil, ayrı bir hukuki statü altında ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur.

D. Türk Hukukunda Embriyonun Hukuki Durumu

1. Genel Olarak

Louise Brown'un¹⁷⁵ doğumundan bu yana, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerindeki ilerlemeler, insanın üreme sürecine müdahale etme kapasitesini köklü bir şekilde değiştirmiştir¹⁷⁶. Laboratuvar ortamında embriyonun döllenmesi, genetik hastalıklar açısından embriyonun yerleşme öncesi genetik teşhis¹⁷⁷ ile test edilmesi ve seçici yerleşme¹⁷⁸ yapılabilmesi gibi yenilikler, hukukun yaşamın oluşumu ve korunması ile ilgili standartlarını yeniden değerlendirmesini gerektirmiştir. Embriyonik kök hücrelerin elde edilmesi ve kullanılması sürecinde embriyoların imha edilmesi gerekliliği ise embriyoların hukuki statüsü ve haklarını gündeme getirmiştir¹⁷⁹. Bu gelişmeler, embriyonun hukuki tanımı ve korunma düzeyi konusunda yeni düzenlemeler ve yargı kararlarını zorunlu kılmıştır.

Embriyonun hukuki statüsü, kişi kavramının kapsamı ile ilgili tartışmalı konular arasında önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle embriyonun korunması, hukuki statüsü ve insan yaşamının başlangıcı gibi meseleler, ulusal ve uluslararası düzeyde kapsamlı tartışmalara konu olmuştur.

¹⁷⁵ Louise Brown Tüp bebek yöntemiyle dünyaya gelen ilk çocuktur. Detaylı bilgi için bkz. <<https://www.louisejoybrown.co.uk/>> (Son Erişim Tarihi 22.05.2024).

¹⁷⁶ Ashley M Eskew and Emily S Jungheim, “A History of Developments to Improve in vitro Fertilization” (2017) 114(3) Missouri Medicine 156.

¹⁷⁷ Preimplantasyon Genetik Tanı (PGT), in vitro fertilizasyon (IVF) süreci esnasında kullanılan bir tekniktir. Bu yöntem, embriyoların genetik olarak taranması işlemini içerir, böylece genetik hastalıklar veya düzensizlikler tespit edilerek sağlıklı gebelik şansı artırılır ve genetik hastalıkların aktarılmasının önüne geçilir. Detaylı bilgi için bkz. Turgut Aydın ve Burak Yücel, “Tek Gen Hastalıkları Nedeniyle Preimplantasyon Genetik Tanı Uygulanan Hastalarımızın Retrospektif Analizi: Üç Yıllık Deneyimiz” (2017) 7(4) Bozok Tıp Dergisi 42; Ekici (n17) 49.

¹⁷⁸ Tüp bebek tedavisinde embriyo seçimi, dölleniş yumurtaların yani embriyoların kalitesini analiz eden bir süreçtir. Bu süreç, tedavi edilen hasta grubundaki en uygun embriyoları belirlemeyi ve onları gelecekteki transfer işlemleri veya kriyoprezervasyon için seçmeyi hedeflemektedir. Kalite değerlendirmesi, embriyoların genetik sağlığını, gelişim aşamasını ve diğer kritik özelliklerini içeren bir dizi kriteri kapsamaktadır. Bu seçim süreci, tedavi başarısını artırmak ve en iyi sonuçları elde etmek için büyük önem taşımaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Kragh, Mikkel Fly, and Henrik Karstoft, “Embryo selection with artificial intelligence: how to evaluate and compare methods?.”(2021) 38(7) Journal of assisted reproduction and genetics 1675-1689 <[hptt://doi:10.1007/s10815-021-02254-6](http://doi:10.1007/s10815-021-02254-6)>.

¹⁷⁹ Söğüt (n) 60.

Türk hukukunda embriyonun korunmasına dair açık ve kapsamlı bir düzenleme olmamakla birlikte, TMK'nın 28. maddesi gibi bazı yasal düzenlemeler embriyonun hukuki statüsüne dair dolaylı sonuçlar sunmaktadır. Bu bağlamda, TMK çerçevesinde embriyonun hukuki durumunu inceleyeceğiz.

2. Türk Medeni Kanunu Kapsamında Embriyonun Durumu

Hukukta kişi kavramı, haklara ve borçlara sahip olabilen varlık anlamını taşımaktadır¹⁸⁰. Başka bir ifadeyle, hukuk alanında kişi, hak sahibi olabilen ve borç altına girebilen varlık olarak tanımlanır, yani hakkın süjesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, kişi kavramı aynı zamanda hak ehliyetini (medeni haklardan yararlanma ehliyetini) de içermektedir¹⁸¹. Hak ehliyeti, TMK'nın 8. maddesinde düzenlenmiştir ve şu şekilde ifade edilmiştir: “*Her insanın hak ehliyeti vardır. Bütün insanlar haklara ve borçlara ehil olmada eşittir...*”. Bu düzenleme, herkesin hukuksal kişiliğe sahip olduğunu ve her bireyin hakların öznesi olduğunu ifade etmektedir. Hak ehliyeti, bireylerin hukuki ilişkilerden doğan hak ve yükümlülüklerin öznesi olabilme yeteneğidir. Dolayısıyla, hak ehliyeti ve hukuksal kişilik, bireylerin hem haklara sahip olma yeteneğini hem de borçları üstlenme kapasitesini ifade etmektedir. Önemle vurgulamak gerekir ki kişi kavramı doğal bir olgu değildir¹⁸²; zira bir varlığın kişi olarak kabul edilip edilmeyeceğine hukuk düzeni karar vermektedir. Hukuken kişiliğin ne zaman başlayacağı ise TMK'nın 28. maddesinde düzenlenmiştir.

TMK'nın 28. maddesine göre kişilik, “*çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar...*”. Bu çerçevede, Türk Hukuku açısından kişiliğin başlaması için tam ve sağ doğum şartının gerçekleşmesi gerekmektedir¹⁸³. Benzer bir düzenleme, Alman Medeni Kanunu'nun¹⁸⁴ § 1'inde de yer almaktadır¹⁸⁵: “*İnsanın hak ehliyeti doğumun tamamlanmasıyla başlar*”¹⁸⁶. Bu düzenleme, hukuken kişiliğin doğumla başladığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, TMK'nın 28. maddesinin 2. fıkrasında, hak ehliyetinin sağ doğmak şartıyla ana rahmine düşme anından itibaren

¹⁸⁰ Çağlar Özel, “Medeni Hukuk Açısından Ölüm Anının Belirlenmesi ve Ceset Üzerindeki Hakka İlişkin Bazı Düşünceler” (2002) 51(1) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 44 <https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000571> (Son Erişim Tarihi 22.05.2024); Mehmet Akçal, *Medeni Hukuk* (Yetkin Yayınları, 2022) 46; Rona Serozan, *Medeni Hukuk Genel Bölüm/ Kişiler Hukuku* (Onikilevha Yayınları 2017) 422.

¹⁸¹ Jale Akipek ve Turgut Akıntürk ve Derya Ateş, *Türk Medeni Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku Birinci Cilt* (Beta Basım Yayınevi 2018) 229; Serozan (n 172) 422.

¹⁸² Mustafa Dural ve Tufan Ögüz, *Türk Özel Hukuku Cilt II Kişiler Hukuku* (Filiz Kitapevi 2022) 5.

¹⁸³ Ünver Aydın T, *Ceninin Hukuki Durumu* (On İki Levha Yayıncılık 2011) 18; Dural ve Ögüz (n 174) 21; Kanadoğlu Korkut ve Kutluhan Bozkurt, *Uluslararası Hukuk, Avrupa Birliği Düzenlemeleri, AİHM İçtihatları ve AYM Kararları Kapsamında Sağlık Hakkı* (Oniki Levha Yayınları 2021) 223.

¹⁸⁴ Bundan sonra BGB olarak bahsedilecektir.

¹⁸⁵ <<https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html#BJNR001950896BJNG000302377>> (Son Erişim Tarihi 21.05.2024).

¹⁸⁶ Dural ve Ögüz (n174) 17; Detaylı Bilgi için bkz. <<https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html#BJNR001950896BJNG000302377>> (Son Erişim Tarihi 21.05.2024).

başladığı belirtilmiştir. Bu hüküm, bireyin hukuki varlığının ve haklarının başlan-
gıcını tanımlar. Ana rahmine düşme anı ile ilgili hâkim görüş, gebeliğin başladığı
anın kabul edilmesi yönündedir¹⁸⁷. Baskın görüşün benimsendiğini varsayarsak,
ana karnındaki embriyonun dölleme anından itibaren hukuk sistemi tarafından
korunmaya başlandığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Baskın görüş içerisinde ayrıca embriyonun ana rahmine düşme anı ve dolayısıyla
hak ehliyetinin başlangıcı konusunda öğretide farklı görüşler de ileri sürülmüştür.
Özellikle, TMK'nın belirli maddelerinin uygulanabilirliği konusunda farklı yorumlar
bulunmaktadır. Öğretideki bir görüşe göre, Türk Medeni Kanunu'nun 28. maddesi-
nin ikinci fıkrasının lafzi yorumuna dayanılarak, "ana rahmine düşme anı" ifadesi
cenin evresinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir¹⁸⁸. Bu görüş doğrultusunda,
henüz ana rahmine düşmemiş olanların, TMK'nın 583, 513 ve 348 münferit düzen-
lemelerinden yararlanamayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. TMK'nın 583. madde-
si, mirasın açıldığı anda henüz var olmayan bir kişiye artmirasçı veya art vasiyet
alacaklısı olarak tereke veya tereke malı bırakılabileceğini düzenlemektedir. TMK
madde 583'de yer alan "henüz var olmayan bir kimse" ifadesi, genellikle doğacak
çocukları kapsamaktadır. Öğretideki bir görüşe göre 28. maddenin ikinci fıkrasının
lafzi yorumuna göre "ana rahmine düşme anı" ifadesinin cenin evresinin başlangıcı
olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda henüz ana rahmine düşmemiş veya cenin
evresine olmayalar, 583. madde kapsamında artmirasçı veya art vasiyet alacaklısı
olarak kabul edilmeyecek ve dolayısıyla bu düzenlemeden yararlanamayacaklar-
dır. Nitekim, embriyo TMK'nın 583. madde hükmü kapsamında değildir. Anılan
görüşten yola çıktığımızda, TMK'nın 513. maddesi açısından da benzer bir sonuç
doğmaktadır. TMK m. 513/I'e göre, bir mirasçının borçlarını ödeyememesi nede-
niyle mirastan çıkarılması durumunda, miras bırakan, mirastan çıkarılan mirasçı-
nın saklı payının yarısını, doğmuş veya doğacak çocuklarına ayırmak zorundadır.
Bu hükümde yer alan "doğmuş ve doğacak çocuklar" ifadesini cenin evresi olarak
kabul ettiğimiz takdirde, embriyolar bu madde hükmü kapsamı dışında kalacaktır.

Benzer bir sonuç Türk Medeni Kanunu'nun 348. maddesinin ikinci fıkrasının
son bendi açısından da doğmaktadır. Anılan görüşe göre, TMK'nın 348. madde
hükmünde yer "mevcut ve doğacak çocuklar" ifadesi sadece ana rahmine düşmüş
ve cenin evresine gelmiş olanları kapsamaktadır. Dolayısıyla, ana rahmine düşme-
miş embriyolar bu düzenlemenin kapsamı dışında kalacak ve dolayısıyla velâyetin
kaldırılması kararlarından etkilenmeyeceklerdir.

Başka bir görüş ise TMK'nın 583, 513 ve 348. maddelerinin henüz ana rahmine
düşmemiş olanları da kapsayıcı nitelikte olduğunu öne sürmektedir¹⁸⁹. Bu görüşe

¹⁸⁷ Hakeri (n 87) 163.

¹⁸⁸ Aykut Çoban, "Türkiye'de Ana Rahmindeki Embriyonun Hukuki Statüsü" (A.Ü. Biyoteknoloji
Enstitüsü Yayını, 2007) 100.

¹⁸⁹ Dural ve Ögüz (n174) 22; Akipek ve Akıntürk ve Ateş (n) 246; Akçaal (n172) 48.

göre, kanun koyucu embriyoları da koruma kapsamına almaktadır. Eğer bu görüş benimsenecek olursa, TMK'nın 583 . maddesi embriyolar bakımından da uygulanacaktır. Bu takdirde ana rahmine düşmemiş çocuklar artmirasçı veya art vasiyet alacaklısı olarak atanabilir. Bu görüş doğrultusunda TMK'nın 513. maddesi de embriyolar bakımından uygulanacaktır. Bu durumda, bir mirasçının borçlarını ödeyememesi nedeniyle mirastan çıkarılması halinde, miras bırakan, mirastan çıkarılan mirasçının saklı payının yarısını doğmuş veya doğacak çocuklara ayırmak zorunda olacaktır. Doğmamış çocuklar kapsamına embriyoların da dahil edilmesi gerektiği varsayıldığında, miras bırakan, mirastan çıkarılan mirasçının saklı payının yarısını embriyoya ayırmak zorunda kalacaktır. Benzer şekilde, TMK'nın 348. maddesi uyarınca velâyetin kaldırılması durumunda, bu kararın gelecekte doğacak çocukları da içerecek şekilde uygulanması öngörülmektedir; bu da embriyoların da korunması anlamına gelecektir.

Öğretideki diğer bir görüşe göre, TMK'nın 28. maddesi kapsamında tüpteki embriyolar ana rahmindeki ceninler kadar korunmamaktadır¹⁹⁰. Bu görüşe göre, tüpteki embriyolar ana rahmindeki ceninlerin sahip olduğu koruma düzeyine ulaşmamaktadır¹⁹¹; bu nedenle tüpteki embriyoların, gelecekte doğabilecek çocuklara ilişkin kurullarla korunan parasal çıkarlarla hak ehliyeti arasında fark bulunmakta¹⁹² ve bu durum koşullu kazandırma kavramıyla bağlantılı olarak ayrı bir konuyu teşkil etmektedir¹⁹³. Anılan görüşün temelinde ise kişilik kavramının, somut ve biyolojik bir varlık olan, eti, kanı ve kemiği bulunan canlı bir “homo sapiens” ile sınırlandırılması düşüncesi yer almaktadır¹⁹⁴.

Bir başka görüşe göre ise ceninin yaşama hakkının başladığı an, TMK'nın 28. maddesine göre, ancak tam ve sağ doğduğu durumda ana rahmine düştüğü andır¹⁹⁵. Bu durumda, cenin tam ve sağ olarak doğmadığı sürece, hak ehliyetine sahip olamaz. Bu görüşe göre, tüpte döllenmiş embriyolar kişilik kazanmamakla birlikte, yaşama hakkı döllenme anıyla başlamalıdır.

Nitekim, tüp bebek yönteminin yaygınlaşmasıyla, TMK'nın 28. maddesindeki “ana rahmine düşmek” ifadesi, embriyonun hak ehliyeti konusunu daha karmaşık hale getirmiştir. Döllenmenin laboratuvar ortamında mı yoksa rahimde mi gerçekleşeceği sorusu, embriyonun hukuki statüsünü belirlemede önem taşımaktadır. Ayrıca, somatik hücre nükleer transferi gibi yeni üreme tekniklerinin gelişmesi, yasal düzenlemelerin bu bağlamda yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

¹⁹⁰ Serozan (n) 424.

¹⁹¹ İbid.

¹⁹² İbid.

¹⁹³ İbid.

¹⁹⁴ Rona Serozan, “Kişilik Hakkının Korunmasıyla İlgili Bazı Düşünceler” (1997) 11(14) İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi 108.

¹⁹⁵ Eda Gülsüm Karasaç, “Cenin Yaşama Hakkı” (2022) 71 (3) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1052.

3. Türk Ceza Kanunu Kapsamında Embriyonun Durumu

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda embriyonun korunmasına ilişkin açık bir düzenleme bulunmamakta olup, bu durum yasal belirsizlikler ve uygulama sorunlarına yol açmaktadır. Embriyonun hukuki statüsü ve korunma gereklilikleri konusunda net bir çerçevenin olmaması, hem hukuki hem de etik açıdan çeşitli tartışmalara neden olmaktadır.

Özellikle, embriyonun “insan öldürme suçunun mağduru” olma bağlamında insan sıfatını ne zaman kazanacağı sorusu, bu tartışmaların merkezindedir. Bu konu, embriyonun hukuki statüsünün belirlenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Embriyo, insan öldürme suçunun mağduru olarak kabul edilirse, kişi statüsüne sahip olduğu sonucuna ulaşılabilecektir. Aksi takdirde, embriyonun kişi statüsüne sahip olmadığı söylenebilecektir. Her iki durumda da embriyonun hukuki statüsü hakkında somut bir sonuca ulaşılamamaktadır. Bu bağlamda, öğretilerde farklı görüşler öne sürülmektedir ve bu görüşler, embriyonun statüsünün belirlenmesi açısından önemli katkılar sağlamaktadır¹⁹⁶.

Öğretilerdeki bir görüşe göre, doğumun başladığı andan itibaren embriyo, insan öldürme suçunun mağduru olabilecektir¹⁹⁷. Bu perspektife göre, bir kimsenin insan öldürme suçunun mağduru olabilmesi için en azından ana rahminden ayrılmaya başlamış olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, doğum süreci başladığı anda insan sıfatını kazanmakta ve bu nedenle korunması gereken bir varlık haline gelmektedir. Bu görüş çerçevesinde embriyonun insan öldürme suçunun mağduru olamayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Zira, embriyo doğmamış yaşamı ifade etmektedir.

Diğer bir görüşe göre, embriyonun insan öldürme suçunun mağduru olabilmesi için, ana rahminden tamamen ayrılmış ve bağımsız bir varlık haline gelmiş olması gerekmektedir¹⁹⁸. Bu yaklaşıma göre, embriyonun insan sıfatını kazanabilmesi için doğumun başlamış veya doğum sürecinin tamamlanmış olması şarttır. Bu görüş doğrultusunda yapılan değerlendirmelere göre, embriyo yalnızca ilk sekiz haftalık dönemi temsil etmekte olup, bu bağlamda insan öldürme suçunun mağduru olarak kabul edilmez¹⁹⁹. Benzer bir görüşe göre, embriyo üzerinde gerçekleştirilen bilimsel deneyler “insan üzerinde deney suçu” kapsamına girmemektedir. Bu görüş, embriyonun mağdur olarak kabul edilemeyeceğini savunmaktadır; zira deney suçlarının mağduru olarak yalnızca tam ve sağ doğumu gerçekleştirmiş bireyler kabul edilmek-

¹⁹⁶ Tacir (n 92)1305.

¹⁹⁷ Ayhan Önder, Şahıslara ve mala Karşı Cürümler ve Bilişim Alanında Suçlar (Filiz Kitapevi1994) 5-6.

¹⁹⁸ Sahir Erman ve Çetin Özek, *Ceza Hukuku Özel Bölüm, Kişilere Karşı İşlenen Suçlar* (Dünya Yayıncılık 1994) 7; Nur Centel ve Hamide Zafer ve Özlem Çakmut Yenerer, *Kişilere Karşı İşlenen Suçlar Cilt: I* (Beta Yayınevi 2011) 27 vd.

¹⁹⁹ Sinan Bayındır, “İnsan Üzerinde Deney ve Deneme Suçları (TCK. m. 90)” (2018) 24(1) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 91.

tedir²⁰⁰. Bu bağlamda, embriyo veya cenin üzerinde yapılan deneylerde, kişi statüsü bulunmadığı için mağdur olarak değerlendirilmemektedir²⁰¹. Öğretideki bir başka görüş, tüpteki embriyonun rahme yerleştirilmesinden sonra suçun mağduru olabileceğini öne sürmektedir²⁰². Ayrıca, TCK'nın 99. ve 100. maddelerinin embriyo ve cenin için uygulanabilir olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır²⁰³. TCK'nın 99. maddesine göre, bir gebe kadının çocuğunu düşürtmesine neden olma fiili suç sayılmaktadır. Ancak, çocuğun ilk on haftalık sürecinde kadının rızasıyla gebeliğin sonlandırılması durumunda bu eylem suç olarak değerlendirilmemektedir. Bu düzenleme, 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un 5. maddesine dayanmaktadır ve hukuk açısından yaşamın onuncu haftadan itibaren başladığını belirtmektedir²⁰⁴. Nitekim, bu madde hükmü, kadının beden ve üreme hakları ile embriyonun menfaatleri arasında potansiyel bir çatışma alanının varlığına işaret etmektedir ve embriyonun doğası gereği bu hüküm çerçevesinde korunamayacaktır²⁰⁵.

Nitekim, doğmamış çocuğun ceza hukuku çerçevesinde korunması meselesi sınırlı bir koruma sağlamaktadır. Laboratuvar ortamındaki embriyolar, dondurulmuş embriyolar ve cenin evresinde olmayan ana rahmindeki embriyolar bu sınırlı korumanın dışında kalmaktadır. Bu çerçevede, Türk Ceza Hukuku anlamında embriyonun hukuki durumu belirsizliğini korumaktadır. Türk Ceza Kanunu'nda embriyonun hukuki statüsüyle ilgili belirsizlikler, uygulamada bazı sorunlara yol açabilmektedir. Bu belirsizlikleri ortadan kaldırmak ve daha açık bir hukuki çerçeve oluşturmak için embriyonun hukuki kişilik ve korunma gereklilikleri konusunda kapsamlı bir düzenleme yapılması önemlidir.²⁰⁶

²⁰⁰ Oğuz Bandır ve Can Eralp Elibol, "İnsan Üzerinde Deney Suçu (TCK m. 90/1)" (2021) 25(4) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 720 <http://10.34246/ahbvuhfd.1018880> (Son Erişim Tarihi 21.05.2024).

²⁰¹ Gülşah Güven, "5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 90. Maddesi İle Düzenlenen İnsan Üzerinde Deney Suçu ve Rıza" (2016) 90(4) İstanbul Barosu Dergisi 224.

²⁰² Ezgi Cankurt, "Tıbbi Müdahale ve İnsan Üzerinde Deney Bağlamında İlgilinin Rızası"(Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2018) 349.

²⁰³ Tacir (n 92) 1305; Ayşe D. Keskin, "Embriyonun Evlat Edinilmesi" (Selçuk Hukuk Kongresi 2020) 4.

²⁰⁴ Keskin (n 193) 4.

²⁰⁵ Bu noktada Yargıtay'ın doğmamış çocuğun kişiliğinin başlangıcına ilişkin yaklaşımlarını da göz önünde bulundurmak önemlidir. Yargıtay, bir davada sekiz aylık hamile olan bir kadının trafik kazasında çocuğunu kaybetmesi nedeniyle doğan tazminat talebini reddetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Tacir (n 92) 1305; Ayşe D. Keskin, "Embriyonun Evlat Edinilmesi" (Selçuk Hukuk Kongresi 2020) 4. Yargıtay, çocuğun tam ve sağ doğumunun gerçekleşmemiş olması nedeniyle kişiliğinin başlamadığını belirterek, çocuğun desteğinden yoksun kalma tazminatına hükmedilemeyeceğine karar vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Keskin (n 193) 4.

²⁰⁶ Kanaatimizce Embriyonun, anne karnına yerleştirilmeden önce veya doğum sürecinin başlama aşamasında hukuki bir kimlik kazanıp kazanmadığı açıkça belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, embriyonun insan öldürme suçunun mağduru olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda belirli gelişim aşamaları ve kriterleri net bir şekilde belirtilmelidir. Bilimsel deneyler ve diğer uygulamalar açısından, embriyonun mağduriyet durumu, insan hakları ve etik standartlara uygun bir şekilde değerlendirilmelidir.

IV. EMBRİYONUN HUKUKİ STATÜSÜNE İLİŞKİN BELİRSİZLİKLER VE KENDİNE ÖZGÜ HUKUKİ STATÜ GEREKLİLİĞİ

A. Genel Olarak

Embriyonun hukuki statüsüne ilişkin değerlendirmemize, Jerome Lejeune'un şu sözüyle başlamak yerinde olacaktır: “*Bir toplumun gelişmişlik düzeyi, en savunmasız üyelerine gösterdiği saygıyla ölçülür*”²⁰⁷. Yardımcı üreme teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, biyoteknolojik ve etik tartışmaları beraberinde getirmiştir²⁰⁸. Bu gelişmeler aynı zamanda hukuk kurallarının da kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmasını gerektirmiştir. Özellikle genetik hastalıkların embriyo düzeyinde tespiti, preimplantasyon genetik tanı ve seçici embriyo transferi gibi uygulamalar, embriyonun hukuki statüsünün detaylı bir biçimde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Ancak, Türk hukukunda bu konuda açık düzenlemelerin bulunmaması, hem kişi hakları hem de etik normlar açısından önemli bir boşluk yaratmaktadır. Mevcut düzenlemelerdeki gözlemlenen eksiklikler, hukukun etik ilkeler ve biyoteknolojik gelişmeler ışığında yeniden ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

B. Kendine Özgü Hukuki Statünün Gerekliliği

Bir varlığın hukuki statüsü, o varlığın hangi koruma mekanizmalarına tabi olduğu ve haklar ile yükümlülükler bakımından bulunduğu hukuki konumu açıklamaktadır²⁰⁹. Hukuk sisteminde genel olarak iki temel statü öne çıkmaktadır: hakkın süjesi ve hakkın objesi²¹⁰. Hakkın süjesi, bir varlığın hak sahibi olabilme kapasitesini ifade ederken; hakkın objesi, bu varlığın hukuki işlemler açısından konu teşkil etmesi anlamına gelmektedir²¹¹. Embriyonun hukuki statüsü de öğretilerde genel olarak bu iki kategori çerçevesinde ele alınmaktadır²¹².

²⁰⁷ <<https://www.fondationlejeune.org/la-fondation/jerome-lejeune/jerome-lejeune-declare-venerable/#:~:text=Pour%20Jean%2DMarie%20Le%20M%C3%A9n%C3%A9,faibles%20de%20ses%20membres%20%C2%BB.%20%C2%BB>> (Son Erişim Tarihi 20.09.2024).

²⁰⁸ Ido Alon & Jose Guimón et al, “Regulatory responses to assisted reproductive technology: a comparative analysis of Spain and Israel” (2019) 36(8) Journal of assisted reproduction and genetics 1665-1681. <doi:10.1007/s10815-019-01525-7> (Son Erişim Tarihi 20.09.2024).

²⁰⁹ Visa A. J. Kurki, “*Legal Personhood. of Elements in Philosophy of Law*” (Cambridge: Cambridge University Press 2023).

²¹⁰ Gökhan Antalya ve Murat Topuz, “*Medeni Hukuk Giriş Temel Kavramlar Başlangıç Hükümleri*” (Legal 2018) 85-87.

²¹¹ Dural ve Ögüz (n174) 5-22.

²¹² Hakeri (n 87) 162-165; Dural ve Ögüz (n174) 5-20-22; Akçaal (n172)148. Kanadoğlu ve Bozkurt (n 181) 220-226; Tacir (n 92)1305-1307; Tansu Sayar Kanyış, Ezgi Arslan and Oğuzhan Kanyış, “Patentability of the Human Embryonic Stem Cell Lines: A Legal and Ethical Aspect” in Diana Kıtala and Ana Colette Maurício (ed), *Novel Perspectives of Stem Cell Manufacturing and Therapies* (IntechOpen 2021) <doi:10.5772/intechopen.82986> (Son Erişim Tarihi 22.09.2024); Robbie Robinson, “The Legal Nature of the Embryo: Legal Subject or Legal Object?” 2018 (21) 1 Potchefstroom Electronic Law Journal.

Embriyonun hak süjesi olarak kabulü, özellikle kadının üreme hakları ve beden bütünlüğü üzerinde doğuracağı kısıtlamalar nedeniyle tartışmalıdır²¹³. Kadının bedeni üzerinde karar verme yetkisinin sınırlandırılması, bedensel özerkliğin sınırlandırılması sonucunu doğurmaktadır²¹⁴. Bu durum, kadının kendi bedeni üzerindeki iradesini etkileyebilecek nitelikte olup bireysel özgürlük açısından önemli bir sınırlama oluşturmaktadır²¹⁵. Dolayısıyla, embriyonun korunmasına yönelik yapılacak hukuki düzenlemelerin, kadının üreme hakkı ve bedensel özerkliği sınırlayabileceği hususu göz önünde bulundurulurken ele alınması gerekmektedir. Embriyonun hak süjesi olarak kabul edilme meselesi, bilimsel çalışmalar üzerinde de önemli sınırlamalara yol açabilecek niteliktedir²¹⁶. Zira bu görüşün kabulü, embriyonun üzerinde gerçekleştirilecek olan deneyler ve tıbbi müdahalelerin, insan yaşamına ilişkin etik ilkeler çerçevesinde daha katı hukuki denetimlere tabi tutulmasına sebebiyet verecektir. Bu durum, bilimsel araştırmaların alanını daraltarak, özellikle biyoteknolojik ve tıbbi araştırmaların sınırlandırılmasına neden olabilecektir.

Diğer taraftan, embriyonun yalnızca hak objesi olarak kabul edilmesi, onun hukuki kişilik kazanamaması sonucu doğurmaktadır²¹⁷. Bu sonuç ise embriyonun hukuki koruma mekanizmalarından yararlanabilmesi engelleyici niteliktedir. Embriyonun salt hukuki işlemlerin konusu haline getirilmesi, insan yaşamının başlangıcını temsil ettiği gerçeğini göz ardı etmek anlamına gelecektir. Bu yaklaşım, embriyonun etik ve hukuki açıdan korunmasını imkânsız hale getirmektedir. Ancak Biyotıp sözleşmesinin 18. maddesinde, özellikle embriyo üzerinde araştırma yapılmasına sınırlamalar getirerek embriyonun belirli bir etik koruma altında olduğuna işaret etmektedir²¹⁸.

²¹³ Eva M. Dadlez and William L. Andrews, “Not Separate, But Not Equal: How Fetal Rights Deprive Women of Civil Rights” 2012 (26) 2 Public Affairs Quarterly 103–22 <<https://www.jstor.org/stable/41697902>> (Son Erişim Tarihi 25.09.2024); <<https://news.bloomberglaw.com/us-law-week/its-not-just-embryos-even-the-dead-have-more-rights-than-women>> (Son Erişim Tarihi 25.09.2024).

²¹⁴ <<https://www.pwn-usa.org/bodily-autonomy-framework/>; <https://www.bmz.de/en/issues/bodily-autonomy-and-reproductive-health>; <https://www.weforum.org/agenda/2022/03/what-is-bodily-autonomy-and-why-does-it-matter-for-women/>> (Son Erişim Tarihi 25.09.2024).

²¹⁵ Rebecca Bennett, “Is Reproduction Women’s Business? How Should We Regulate Regarding Stored Embryos, Posthumous Pregnancy, Ectogenesis and Male Pregnancy?” 2008 (2)3 Studies in Ethics, Law, and Technology. <<https://doi.org/10.2202/1941-6008.1037>> (Son Erişim Tarihi 25.09.2024); Michele Goodwin, “If Embryos and Fetuses Have Rights” 2017 (11)2 The Law & Ethics of Human Rights 189-224 <<https://doi.org/10.1515/lehr-2017-0007>> (Son Erişim Tarihi 25.09.2024).

²¹⁶ Juan Pablo Beca et al., “Medical, ethical and legal issues in cryopreservation of human embryos” 2014 (142)7 Rev Méd Chile [online] 903-908. <<http://dx.doi.org/10.4067/S0034-98872014000700011>> (- Son Erişim Tarihi 25.09.2024); Corral García Eduardo “La desprotección jurídica del embrión humano tras la nueva ley de reproducción humana asistida y la ley de investigación biomédica” 2009 (20) 69 Cuadernos de bioética XX 183-200.

²¹⁷ Tacir (n 92)1305-1307.

²¹⁸ Biyotıp Sözleşmesinin 18. Maddesi “1. Hukukun embriyon üzerinde tüpte araştırmaya izin vermesi halinde, embriyon için uygun koruma sağlanacaktır.

2. Sadece araştırma amaçlarıyla insan embriyonlarının yaratılması yasaktır.”

Embriyonun hukuki statüsüne ilişkin değerlendirme, önemli bir ikilem ortaya koymaktadır. Hak süjesi olarak kabul edilmesi, kadının üreme haklarını kısıtlarken bilimsel araştırmaları daraltabilir; hak objesi olarak kabul edilmesi ise embriyonun potansiyel insan yaşamını temsil eden özelliklerini göz ardı ederek hukuki koruma dışında bırakabilir. Kanaatimizce, bu iki zıt yaklaşım arasında dengeli bir çözüm geliştirilmesi elzemdir. Bu durum ise embriyonun hukuki statüsünün belirlenmesi, klasik hak süjesi ve hak objesi ayrımının ötesinde bir değerlendirme yapılmasını zorunlu kılmaktadır²¹⁹.

Embriyonun hukuki statüsünün belirlenmesinde, yaşamın başlangıç anının tespiti de büyük önem taşımaktadır. Bu konuda, ölüm anının tespitinde izlenen yaklaşımdan faydalanarak bir değerlendirme yapmak mümkündür. Türk Hukuku'nda kişinin ölümüyle birlikte kişilik sona ermektedir, bu da kişinin hakları bakımından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin kişiye bağlı haklar ölümle birlikte sona ererken, geriye kalan haklar mirasçılara geçer²²⁰. Kişinin ölüm anının belirlenmesi hukuk alanının yanı sıra tıp alanını da ilgilendirir²²¹. Ülkemizde ölüm anının saptanmasına ilişkin olarak, Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun'un 11. maddesinde, ölüm anının tespitine yönelik bir düzenleme bulunmaktadır. Bu maddeye göre, tıbbi ölümün gerçekleştiğine dair karar, biri nörolog veya nöroşirürjiyen, biri de anesteziyoloji ve reanimasyon veya yoğun bakım uzmanı olmak üzere iki hekim tarafından, kanıta dayalı tıp kurallarına uygun olarak oy birliği ile verilir. Bu madde incelendiğinde, ölüm anının belirlenmesinde kesin bir kriterin belirlenmekten kaçınıldığı ve bu konunun tıp bilimine havale edildiği görülmektedir²²². Öğretide kabul gören genel görüş de bu alanda kesin bir tespit yapmaktan kaçınılması ve bu sorumluluğun tıp bilimine bırakılması yönündedir²²³. Bu yaklaşımın, yaşamın başlangıç anının tespit edilmesinde de geçerli olması²²⁴; Fransız genetikçi Jerome Lejeune'nin "*İnsan yaşamının döllenme anında başladığı*" görüşünün benimsenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Önemle belirtmek isteriz ki savduğumuz görüşün temelinde, kadının kürtaj hakkını etkileyecek veya bilimsel çalışmaları engelleyecek şekilde bir düzenleme getirilmesi yer almamaktadır. Görüşümüzün temel amacı, embriyoların bir nesne gibi üretilmesine ve laboratuvar ortamında herhangi bir araç-gereç muamelesi görmesine engel olmaktır. İnsan

²¹⁹ Robert L. Stenger, "Embryos, Fetuses, and Babies: Treated as Persons and Treated with Respect" 2006 (2)1 Journal of Health & Biomedical Law 33-67. <<https://bpb-us-e1.wpmucdn.com/sites.suffolk.edu/dist/e/1232/files/2016/12/Embryos-Babies-and-Fetuses-Treated-as-Persons-and-Treated-with-Respect.pdf>>(Son Erişim Tarihi 26.09.2024).

²²⁰ Detaylı bilgi için bkz. (Türk Medeni Kanunu'nun 599. maddesi).

²²¹ Dural ve Öğüz (n 174) 23.

²²² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Özel (n 172) 44.

²²³ Dural ve Öğüz (n 174) 24.

²²⁴ Vera Lúcia Raposo and Zhe Ma, "The Juridical Status of the Unborn: A Person, an Object or a Tertium Genus?" 2017 (5)1 Peking University Law Journal 205-236 <doi:10.1080/20517483.2017.1330822>(-Son Erişim Tarihi 26.09.2024).

ırkına ait olan ve yaşama potansiyeli bulunan bir varlığa uygun ve o sürece özgü yeni bir statü verilmesi gerektiğini kanaatindeyiz.

V. TÜRK HUKUKU BAĞLAMINDA ELEŞTİREL NORMATİF BİR DEĞERLENDİRME

A. Genel Olarak

Embriyonun kendine özgü bir hukuki statü altında korunması, hukuki güvence sağlayarak embriyonun hem etik hem de biyolojik bir varlık olarak tanınmasını mümkün kılabilecektir. Ancak, bu statünün kabulü, Türk hukuk sistemi içinde birtakım hukuki sorunlar da beraberinde getirecektir. Özellikle Anayasa Hukuku, Medeni Hukuk ve Ceza Hukuku bağlamında, embriyonun hukuki statüsü ile kadının bedensel özerkliği arasında bir menfaat çatışması ortaya çıkma ihtimali mevcuttur. Kadının üreme hakları ve bedeni üzerindeki tasarruf yetkisi ile embriyonun korunması arasında doğabilecek bu çatışma, hem hukukun temel prensipleri hem de bireysel hak ve özgürlükler açısından bir incelemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızın devamında, embriyonun kendine özgü bir hukuki statü çerçevesinde ele alınmasının anayasal düzenlemeler, Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunu kapsamında doğurabileceği hukuki sorunlar değerlendirilecektir.

B. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Ortaya Çıkabilecek Hukuki Sorunlar

Embriyonun hukuki statü meselesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda güvence altına alınan temel haklar ve özgürlükler açısından önemli bir değerlendirme alanı oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, yaşam hakkı (m. 17), özel hayatın gizliliği (m. 20) ve bilim ve sanat hürriyeti (m. 27) gibi temel hakları güvence altına almakla birlikte, embriyonun korunmasına dair özel bir düzenleme içermektedir. Bu durum, Türk Hukukunda embriyoya kendine özgü bir hukuki statü tanınması halinde, embriyonun korunması ile anayasal hak ve özgürlükler arasında ortaya çıkabilecek hukuki sorunları gündeme getirmektedir.

Anayasa'nın 17. maddesi, kişinin yaşam hakkını güvence altına almaktadır²²⁵. Bu hak, kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkını içermekte olup devletin bu hakkı koruma yükümlülüğünü doğurur²²⁶. Yaşam hakkının ne

²²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 17: “ Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz.

Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.

(...)[12] meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması (...)[13] veya olağanüstü hallerde yetkili mercin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkraya hükmü dışındadır”.

²²⁶ Çiftçiöğlü (n 99) 137-166.

zaman başladığı ve hangi evreden itibaren hukuki koruma altına alınması gerektiği konusu, özellikle embriyo gibi doğum öncesi varlıklar açısından tartışmalıdır²²⁷. Anılan madde bu hakkın ne zaman başlayacağına ilişkin herhangi bir ibare içermemekle birlikte, öğretide yaşam hakkının doğumdan itibaren başladığını kabul eden görüş bulunmaktadır²²⁸. Yaşam hakkının başlangıcı hakkındaki belirsizlikler, doğum öncesi evreleri de kapsayıp kapsamayacağı sorusunu doğurur ve bu durum, embriyonun hukuki statüsünün belirlenmesi bakımından önemlidir. Bu görüşe karşın yaşam hakkının başlangıç anı, doğum öncesi evreleri kapsayacak şekilde genişletilmesi halinde embriyo da bu korumadan yararlanacaktır²²⁹. Ancak bu koruma, kadının bedeni üzerinde sahip olduğu anayasal haklar ile embriyonun yaşam hakkı arasında bir hukuki çatışma ortaya çıkarmaktadır.

Anayasa'nın 20. maddesi ile güvence altına alınan özel hayatın gizliliği, bireylerin kendi bedeni üzerinde karar verme hakkını kapsamakta ve kadının bedeni üzerindeki hakları bu anayasal çerçevede korunmaktadır²³⁰. Embriyonun kendine özgü bir statü kazanması, kadının bedensel özerkliği sınırlayabilir ve böylece anayasal düzeyde bireysel haklar arasında bir çatışma yaratabilir. Bu durumda, embriyonun korunması ile kadının bedenine ilişkin hakları arasında sağlanacak denge anayasa hükümleriyle uyumlu hale getirilmesi, önemli bir düzenleyici çerçeve ihtiyacını doğurmaktadır²³¹.

²²⁷ Tacir (n 92)1303.

²²⁸ Mark W. Janis, Rirchard S. Kay and Anthony W. Bradley, *European Human Rights Law* (Oxford University Press 2008) 121; Dural ve Ögüz (n 174) 22; Çiftçioğlu (n 99) 143.

²²⁹ Stephen C. Hicks, "The Right to Life in Law: The Embryo and Fetus, The Body and Soul, The Family and Society" 1992 (19) 3 Florida State University Law Review 811- 813.

²³⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde 20: "*Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz... Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; kimsenin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranmaz ve bunlara el konulamaz. Yetkili merciin kararı yirmidört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını el koymadan itibaren kırksekiz saat içinde açıklar; aksi halde, el koyma kendiliğinden kalkar.*

...Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir."

²³¹ Konunun daha açıklayıcı olabilmesi bakımından Anayasa Mahkemesi kararı incelemek yarar sağlayacaktır. Anayasa Mahkemesi'nin embriyoya ilişkin doğrudan bir değerlendirmesi olmamakla birlikte, cenine dair verdiği bir kararda, doğum öncesi varlıkların korunması gerekliliği ile kadının bedenine ilişkin hakları arasında bir denge kurulması gerektiğine işaret etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Anayasa Mahkemesi, 2017/31619, 23/7/2020. Bu kararda Mahkeme, gebeliğin sonlandırılmasına ilişkin düzenlemeleri değerlendirirken, ceninin korunmasının kamu düzenine dayalı ahlaki, etik ve dini değerler çerçevesinde bir gereklilik olduğunu belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi, 2017/31619, 23/7/2020 Prg. 93. Anılan kararda, gebeliğin sonlandırılması kararının salt kadının

Bununla birlikte, embriyonun kendine özgü statü ile tanınmasının, bilim ve sanat özgürlüğü açısından da sınırlayıcı bir etki doğurma niteliği bulunmaktadır. Anayasa'nın 27. maddesi bilimsel çalışma özgürlüğüne güvence teşkil etmektedir²³². Ancak embriyoya kendine özgü bir hukuki statüsü tanınması, üzerinde yapılacak genetik müdahaleler ve araştırmalar bakımından sınırlayıcı sonuçlar doğurabilir.

C. Türk Medeni Kanunu'nda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar

Türk Hukukunda embriyonun kendine özgü bir hukuki statü kapsamında değerlendirilmesi, Medeni Kanun bakımından çeşitli hukuki çatışmalara yol açabilecektir. Bir görüşe göre embriyo ne tam anlamıyla bir hak süjesi (kişi) ne de salt bir hak objesi olarak kabul edilmelidir²³³. Bunun yerine, embriyonun kendine özgün bir statü ile belirli haklar ve koruma mekanizmaları kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir²³⁴. Ancak, böyle bir statünün tanınması, Medeni Kanun'un temel ilkeleri ve mevcut hukuki kavramlarıyla uyumsuzluk teşkil edebilir; bu durum, hukuki belirsizliklere ve uyuşmazlıklara neden olabilir. Özellikle kişilik hakkı, soybağı ve miras hukuku alanlarında önemli tartışmalar gündeme gelebilir. Embriyonun hukuki statüsünün belirsizliği, hak ehliyeti ve fiil ehliyeti gibi temel kavramların yeniden değerlendirilmesini de zorunlu kılabilir. Bu belirsizlik, embriyonun hangi haklara sahip olacağı ve bu hakların kapsamının nasıl belirleneceği konusunda hukuki ihtilaflara sebep olabilir. Ayrıca, embriyonun korunması amacıyla getirilecek düzenlemeler, muhtemel ebeveynlerin hakları ile de karşı karşıya kalabilir. Örneğin, embriyonun korunması amacıyla embriyo üzerinde genetik müdahaleleri kısıtlayan bir düzenleme, ebeveynlerin genetik hastalıkların önlenmesi veya sağlıklı bir embriyo elde edilmesi konusundaki talepleri ile çatışabilir. Dolayısıyla, embriyonun kendi-

maddi ve manevi varlığıyla sınırlı kalmadığı; cenin üzerinde de doğrudan bir etki yaratarak onun yaşamını sona erdirdiği ifade edilmiştir. Anayasa Mhakemesi, 2017/31619, 23/7/2020 Prg. 93. Mahkeme, bu bağlamda kanun koyucunun, ceninin korunması yönündeki menfaatlerle kadının bedensel ve kişisel özerkliği arasında adil bir denge sağlama amacını göz önünde bulundurarak bazı sınırlamalar getirmesini meşru bir müdahale olarak kabul etmiştir. Anayasa Mhakemesi, 2017/31619, 23/7/2020 Prg. 100 Anılan kararda, ceninin korunması amacının, kadının bedeni üzerindeki tasarruf hakkına sınır getiren meşru bir gerekçe olarak kabul edilebileceği, ancak bu müdahalenin demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun ve ölçülü olması gerektiği ifade edilmiştir. Böylelikle, Mahkeme cenin için doğrudan bir yaşama hakkı tanımlanmamış olsa da ceninin korunması gerektiğini ifade ederek, yaşam hakkının başlangıcına ilişkin tartışmalara dolaylı olarak katkı sunmuştur. Anayasa Mhakemesi, 2017/31619, 23/7/2020 Prg. 100

²³² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası madde 27: “Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir. Yayma hakkı, Anayasanın 1 inci, 2 nci ve 3 üncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz. Bu madde hükmü yabancı yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımının kanunla düzenlenmesine engel değildir”.

²³³ Stephen C. Hicks, “The Right to Life in Law: The Embryo and Fetus, The Body and Soul, The Family and Society” 1992 (19) 3 Florida State University Law Review 805-850.

²³⁴ Robinson (n 212) 1729.

ne özgü bir hukuki statüye sahip kılınması yönündeki bu öneri, Medeni Kanun'un mevcut yapısıyla çelişebilir ve hukuki düzenlemelerde kapsamlı değişiklikler yapılmasını gerektirebilir.

1. Kişiler Hukuku Kapsamında Doğabilecek Hukuki Sorunlar

Türk Medeni Kanunu'nun 28. maddesinin birinci fıkrası, kişiliğin yalnızca sağ ve tam doğumla kazanılacağını hükme bağlamaktadır. TMK'nın ilgili düzenlemesi, kişiliğin ancak doğumla kazanılabileceğini öngörmektedir. İlgili madde embriyo kapsamında değerlendirildiğinde, embriyonun hukuki anlamda bir kişi olarak kabul edilemeyeceği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu doğrultuda, mevcut düzenleme çerçevesinde embriyonun kişilik hakkına sahip olması veya hukuki koruma altına alınması mümkün görünmemektedir. Ancak embriyoya kendine özgü bir statü tanınması, insanın doğum öncesi dönemde de belirli haklara ve koruma mekanizmalarına sahip olması sonucunu doğuracaktır. Bu özgün statü, embriyoya kişi statüsü kazandırmamakla birlikte, onun belirli haklardan yararlanmasını sağlayabilir. Özellikle genetik müdahalelere karşı koruma sağlanması mümkündür. Bu kapsamda, embriyonun genetik yapısına yönelik müdahaleler ile üreme teknolojileri çerçevesinde gerçekleştirilen işlemler, kendine özgü statü altında hukuki koruma kapsamına alınabilecektir. Böylelikle embriyo, kişilik haklarına benzer bir koruma altında değerlendirilecek ve sınırlı bir hukuki korumaya sahip olacaktır.

Öte yandan, embriyoya kendine özgü bir hukuki statü tanıma önerisi, TMK'nın 28. maddesinde öngörülen sağ ve tam doğum koşuluna dayalı kişilik kazanımı ilkesi ile normatif bir çatışma yaratacaktır. Zira, embriyonun belirli haklara sahip olması gerektiğine yönelik yaklaşım, doğum öncesi dönemde hukuki koruma mekanizmalarının gündeme gelmesini öngörmekte ve TMK'nın yalnızca sağ ve tam doğumla kişilik kazanılabileceğini belirten hükmü ile çelişmektedir. Bu çatışma, embriyonun hukuki olarak bir kişi statüsüne sahip olmadan korunmasını amaçlayan bir düzenleme ile kişilik kazanımını doğuma bağlayan mevcut hukuk anlayışı arasındaki temel farktan kaynaklanmaktadır.

2. Soybağı ve Aile Hukuku Kapsamında Doğacak Hukuki Sorunlar

Türk Medeni Kanunu'nun 282. maddesi, anne ile çocuk arasındaki soybağının doğumla kendiliğinden kurulduğunu, baba ile çocuk arasındaki soybağının ise evlilik, tanıma veya hâkim kararıyla tesis edilebileceğini öngörmektedir. Bu bağlamda, soybağı ilişkisi, çocuğun doğum olgusuna dayanan ve kişi statüsü kazanımıyla hukuki sonuç doğuran bir ilişki olarak kabul edilmektedir. Anılan düzenleme, soybağı ilişkisinin yalnızca doğum ile hukuki geçerlilik kazandığını ve kişinin statüsünü bu aşamadan itibaren elde ettiğini varsaymaktadır²³⁵. Ancak embriyoya kendine özgü bir hukuki statü tanınması durumunda, bir varlığın doğum öncesinde

²³⁵ Sirac Süleyman ve Mehtap İpek İşleten, "Türk Hukukunda Soybağının Kurulması" 2018 (4) 1 Hukuk Fakültesi Dergisi 107.

belirli haklardan yararlanması ve hukuki koruma altına alınması gerekecektir. Bu durum, soybağı ilişkisinin doğumla birlikte kurulmasını şart koşan mevcut hukuki düzenlemeler ile doğrudan bir çatışmaya neden olabilecektir. Zira embriyonun, hukuki anlamda soybağının kurulmasını da içeren bir statü kazanması, doğumla tesis edilen soybağı kavramını zorunlu olarak esnetmekte ve ebeveynlerin doğum öncesinde embriyoya ilişkin olarak sahip olabilecekleri bazı hak ve yükümlülükleri gündeme getirmektedir.

Embriyo üzerinde yapılacak genetik müdahalelerde karar yetkisine sahip olan bireylerin bu tasarrufları hangi hukuki sıfatla gerçekleştireceği, embriyonun hukuki statüsünün belirlenmesi açısından kritik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda iki temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır. İlk olarak, embriyo üzerinde bir mülkiyet hakkı kapsamında tasarruf yetkisinin tanınması mümkündür. Ancak insan vücudu ve onun parçalarının mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirilmesi gerek ulusal gerekse uluslararası hukuki düzenlemelerle sınırlandırılmıştır²³⁶. Özellikle İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi ile Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, insan vücudu ve parçalarının ticari bir kazanç kaynağı olmasını yasaklayarak bu tür mülkiyet ilişkilerini engellemektedir. Bu bağlamda embriyo, mülkiyet hakkının konusu olmaktan çok kendine özgü bir hukuki statüyü gerektiren bir varlık olarak kabul edilmelidir.

Alternatif bir yaklaşım olarak, embriyo üzerinde yapılacak işlemlerde ebeveyn sıfatıyla hareket edilmesi mümkündür. Bu durumda, embriyo üzerinde karar verme yetkisini bulunan kişilerin ebeveyn olarak kabul edilmeleri gerekecektir. Ancak bu yaklaşım, mevcut hukuki çerçevede önemli bir engelle karşılaşmaktadır: TMK'ya göre ebeveynlik sıfatı, doğum olgusuyla kazanılan bir statüdür ve soybağının doğumla birlikte kurulması esasına dayanır. Dolayısıyla, embriyo üzerinde ebeveyn sıfatıyla tasarrufta bulunulabilmesi için soybağının doğum öncesinde kurulması gerekmektedir. Bu ise soybağı ilişkisinin doğum ile kazanılan bir statü olmaktan çıkarılarak, doğum öncesi dönemi de kapsayacak şekilde genişletilmesini gerektirecektir. Böyle bir yaklaşım, ebeveynlik statüsünün yalnızca doğum ile kurulan bir ilişki olarak kabul edilmesine dayanan mevcut hukuki çerçeveye bir uyumsuzluk yaratacaktır. Embriyonun doğum öncesi statüsünün tanınması ise soybağı ilişkisinin geleneksel sınırlarını aşmasına yol açarak hukuki bir çatışmaya neden olabilecektir²³⁷.

²³⁶ M. Kemal Oğuzman, Özer Seliçi ve Saibe Oktay Özdemir, *Eşya Hukuku Kısaltılmış Ders Kitabı* (3. Baskı, Filiz Kitapevi 2020) 1-5; Ulusal düzenlemelere örnek olarak 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun'un 3 ve 4. madde gösterilebilir. Benzer bir düzenleme Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 3. maddesinde ve Biyoloji Ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun'un 21. Maddesinde yer almaktadır.

²³⁷ Bu tartışma baba bakımından da benzer sonuçlar doğurmaktadır. TMK 285. maddesi uyarınca, evlilik birliği içinde doğan çocuğun babası, karine olarak koca kabul edilmektedir. Bu karine, çocuğun babası olarak evlilik birliği içindeki kocayı kabul etmekte ve soybağı ilişkisinin doğumla birlikte kurulmasını esas almaktadır. Ancak embriyoya kendine özgü bir hukuki statü tanınması durumunda, babalık ilişkisinin doğum öncesinde kurulması ihtimali gündeme gelecektir. Böyle

Benzer bir hukuki çatışma taşıyıcı annelik durumunda da ortaya çıkmaktadır. TMK'nın 282. maddesi, Roma hukukundan gelen “*mater semper certa est*”²³⁸ ilkesini benimsemiştir. Bu ilkeye göre, çocuğun annesi çocuğu doğuran kadındır. TMK'nın mevcut hükümleri, doğuran kadını yasal anne olarak kabul etmekte ve soybağı ilişkisinin doğumla birlikte kurulduğunu öngörmektedir. Taşıyıcı annelik, genellikle doğal yollarla çocuk sahibi olamayan bireylerin başvurduğu ve embriyonun başka bir kadının (taşıyıcı annenin) rahmine yerleştirildiği yardımcı üreme yöntemidir²³⁹. Bu yöntemde embriyo, biyolojik anne ve babanın üreme hücrelerinin laboratuvar ortamında birleştirilmesiyle oluşturulmakta ve taşıyıcı annenin rahminde gelişimini tamamlamaktadır. Ancak bu durum, biyolojik anne ile doğumu gerçekleştiren taşıyıcı anne arasında, çocuğun yasal annesinin kim olacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu soruyu TMK'nın 282. maddesi kapsamında değerlendirdiğimizde, doğumu gerçekleştiren taşıyıcı annenin hukuken çocuğun annesi sayılacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu noktada, embriyonun kendine özgü bir hukuki statüye sahip olmasının gerekliliği tartışmaya açılmalıdır; zira böyle bir statü, biyolojik anne ve taşıyıcı anne arasında yaşanan hukuki çatışmaların çözümüne katkı sunabilir. Diğer bir ifadeyle embriyoya kendine özgü bir hukuki statü tanınarak biyolojik anne ile doğum öncesinde soybağı kurulursa, doğumla ortaya çıkacak olan soybağı çatışması önlenebilir²⁴⁰. Böyle bir durumda, embriyo, biyolojik anneyle doğum öncesinde ku-

bir durumda, embriyo henüz laboratuvar ortamındayken biyolojik baba ile soybağı kurabilecektir. Bu yaklaşım ise doğuma dayalı babalık karinesi ile normatif bir çatışma yaratma potansiyeline sahiptir. Türk Medeni Kanunu'nun 285. maddesi babalık karinesinin geçerliliğini doğum olgusuna bağlarken, embriyoya tanınacak kendine özgü bir hukuki statü, babalık ilişkisinin doğum öncesinde kurulmasını mümkün kılabilir.

²³⁸ Anılan ilke “*anne, daima apaçık ve aşikârdır*” anlamına gelmekte olup, detaylı bilgi için bkz. Yiğit İltaş, “Taşıyıcı Annelik ve Soybağı Meselesi” 2021 (16)201-202 Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1037.

²³⁹ İlyas Gölcüklü, “Milletlerarası Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Kararların Tanınması Ve Tenfizi” 2021 (1) Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 838.

²⁴⁰ Soybağına ilişkin hukuki çatışmaları önlemek amacıyla, fetal dönemde evlat edinme uygulaması da bir seçenek olarak değerlendirilebilir. Bu uygulama, embriyonun doğum gerçekleşmeden önce biyolojik annesiyle hukuki bir bağ kurmasını sağlayarak taşıyıcı annelikte yaşanan soybağı sorunlarına çözüm sunabilir. Böyle bir düzenleme, embriyonun doğum öncesinde biyolojik annesiyle hukuki bağ kurmasını sağlayarak, taşıyıcı annenin yasal anne olarak tanınması gerekliliğini ortadan kaldıracaktır. Bu sistem, embriyo üzerindeki hak ve yükümlülüklerin biyolojik ebeveynlere intikalini sağlarken, taşıyıcı annenin hukuki sorumluluklarının kapsamını da sınırlandırmaktadır. Fetal dönemde evlat edinme uygulaması, Türk Medeni Kanunu'nun soybağı, kişilik hakları, evlat edinme şartları, velayet ve hukuki işlem ehliyeti gibi temel hükümleriyle normatif bir uyumsuzluk ihtimalini gündeme getirmektedir. Özellikle, soybağının doğumla kurulmasını düzenleyen (Madde 282), kişiliğin doğumla başlamasını esas alan (Madde 27) ve evlat edinme süreçlerini doğum sonrası bakım yükümlülüğüne bağlayan (Madde 305) hükümleri ile çatışma ihtimali, bu uygulamanın mevcut hukuk düzenine uyarlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, Medeni Kanun'un modern üreme tekniklerini ve taşıyıcı annelik gibi yenilikçi uygulamaları içerecek şekilde kapsamlı bir değişikliklerle yeniden düzenlenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Fetal dönemde evlat edinme uygulaması bakımından detaylı bilgi için bkz. Kanyış, Arslan and Kanyış, (n 212); Keskin (n 193) 1-21; <<https://www.rfreitas.com/Astro/FetalAdoption.htm>>(Son Erişim Tarihi 02.10.2024); Watson

ruhan hukuki bir bağa sahip olabilecek ve doğum sonrası taşıyıcı annenin yasal anne olarak kabul edilmesi zorunluluğu ortadan kalkacaktır. Ancak, bu tür bir düzenleme mevcut TMK'nın 282. maddesi ile doğrudan bir çatışmaya neden olabilecektir²⁴¹.

3. Miras Hukuku Kapsamında Doğacak Hukuki Sorunlar

Embriyonun hukuki statüsünün kendine özgü olarak kabul edilmesi, Türk Medeni Kanunu'nun miras hükümleri açısından da önemli bir tartışma doğurmaktadır. TMK'nın 582. maddesi, mirasçının sağ olması gerektiğini hükme bağlamaktadır ve bu düzenleme, hukuki kişiliğin doğumla kazanıldığı ilkesine dayanarak, embriyonun doğumdan önce mirasçı olamayacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla mevcut düzenlemeye göre, embriyo doğana kadar hukuki kişilik kazanmadığından miras hakkı talep etme imkânı bulunmamaktadır. Ancak, embriyoya doğum öncesinde kendine özgü bir hukuki statü tanınması halinde, miras hakkının nasıl belirleneceği sorusu gündeme gelecektir. Zira embriyoya özel bir hukuki statü tanınması, mirasçının sağ olma koşulunun bu yeni statü çerçevesinde yeniden değerlendirilmesini gerektirebilir. Bu kapsamda, embriyonun belirli koşullarda mirasçı olarak kabul edilmesi mümkün hale getirilebilir. Bu durumda, embriyonun hukuki statüsünün doğum öncesinde tanınması, TMK'nın 582. maddesinin bu yeni statüye uyumlu hale getirilmesini zorunlu kılacaktır.

D. Türk Ceza Kanunu Kapsamında Doğacak Hukuki Sorunlar

Embriyonun hukuki statüsüne ilişkin tartışmalar, hukukun diğer dallarında olduğu gibi, ceza hukuku açısından da dikkate değer sonuçlar doğurabilir. Embriyoya kendine özgü bir hukuki statü tanınması, Türk Ceza Kanunu kapsamında özellikle “*Kişilere Karşı Suçlar*” başlığı altında yeni yorum ve düzenlemelere ihtiyaç duyulabilir. Bu doğrultuda, embriyoya kendine özgü bir hukuki statü tanınmasının, TCK'nın özellikle 81, 86, 90 ve 99. maddeleri kapsamında “*kişilere karşı suçlar*” başlığı altında doğurabileceği etkiler ve bu statünün beraberinde getirebileceği olası hukuki sorunlar incelenecektir.

Jennifer Kimball, “Prenatal Adoption as an Alternative to Abortion: Legal and Ethical Challenges” 2016 (5) Ave Maria International Law Journal 96-111 <<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/aveminij5&div=7&id=&page=>>>(Son Erişim Tarihi 02.10.2024).

²⁴¹ Benzer bir çatışma baba için de geçerli olabilir. Türk Medeni Kanunu'nun 285. maddesi, evlilik birliği içinde doğan çocuğun babası olarak kocayı kabul eden bir karine öngörmektedir. Bu düzenleme, babalık ilişkisinin evlilik birliği çerçevesinde ve doğum olgusuna dayalı olarak kendiliğinden kurulacağını varsayar. Ancak taşıyıcı annelik yöntemiyle dünyaya gelen çocuk açısından bu karinenin uygulanması, biyolojik baba ile hukuki baba arasındaki ilişkinin belirlenmesinde çeşitli hukuki sorunlara yol açabilir. Özellikle taşıyıcı annenin evli olması durumunda, Türk Medeni Kanunu'nun 285. maddesi uyarınca, doğan çocuğun babası evlilik birliğindeki koca olarak kabul edilecektir. Bu bağlamda, taşıyıcı annenin kocası hukuki babalık statüsüne sahip olurken, biyolojik baba ile çocuk arasındaki soybağı ilişkisi hukuki açıdan muğlak hale gelmektedir. Bu durum, babalık karinesinin taşıyıcı annelik özelinde yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Kanaatimizce, embriyoya kendine özgü bir hukuki statü tanınması, bu tür hukuki çatışmaları önleyebilir.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, hukuki kişiliğin başlangıcını TMK'nın 28. maddesinde öngörülen “tam ve sağ doğum” koşuluna dayandırmaktadır²⁴². Bu itibarla ceza hukukunda, kişiliğe karşı işlenen suçlar kapsamında korunanlar, yalnızca doğum ile hukuki kişilik kazanmış olan kimselerle sınırlıdır²⁴³. Bu düzenleme, ceza hukuku kapsamında “kişilere karşı suçlar” başlığı altında embriyo gibi doğum öncesi varlıkların koruma kapsamına alınmasının önünde yapısal bir engel teşkil etmektedir. Ancak, embriyoya kendine özgü bir hukuki statü tanınması durumunda, TCK'daki bazı düzenlemelerin gözden geçirilmesi gerektirebilecektir. Bu durum ise normatif bir uyumsuzluğun ortaya çıkmasına yol açabilir. Özellikle TCK'nın 81. ve 86. maddelerinde düzenlenen “kasten öldürme” ve “kasten yaralama” suçları, mağdur bakımından hukuki kişilik kazanmış kimseleri esas almaktadır. Bu çerçevede, mevcut düzenlemelere göre embriyo bu suçların mağduru olarak kabul edilmemektedir²⁴⁴. Ancak, embriyonun kendine özgü bir statüyle hukuken korunan bir varlık olarak tanınması durumunda, bu suçlar kapsamında embriyonun korunmasının nasıl sağlanacağı önemli bir tartışma konusu haline gelecektir. Benzer bir sonuç “çocuk düşürme” suçu bakımından da ortaya çıkabilir. Şöyle ki TCK'nın 99. maddesi, gebeliğin onuncu haftaya kadar kadının rızası ile sonlandırılmasını suç kapsamında değerlendirmemektedir. Bu düzenleme, kadının beden bütünlüğü, kişisel özerkliği ve üreme haklarına öncelik tanımaktadır. Ancak, embriyoya kendine özgü bir hukuki statü tanınarak doğum öncesi dönemde korunmasının sağlanması, bu yasal düzenleme üzerinde önemli etkiler yaratabilir. Embriyonun korunmasına yönelik böyle bir değişiklik, on haftalık sürenin kadının iradesine tabi olmasını sınırlandırabilir ve embriyonun haklarının, kadının bedeni üzerindeki özerkliği karşısında hukuki bir uyumsuzluk doğurabilir.

Bunun yanı sıra, TCK'nın 90. maddesinde düzenlenen “insan üzerinde deney” suçu, yalnızca doğumla hukuki statü kazanmış bireyler için geçerli olup embriyoları kapsamamaktadır²⁴⁵. Ancak, embriyoya kendine özgü bir hukuki statü tanınması durumunda, onun üzerinde yapılacak bilimsel araştırmalar ve genetik müdahalelerin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekebilir. Bu durumda, embriyo üzerindeki araştırma ve müdahalelere yönelik etik sınırlar çerçevesinde yeni bir suç tipinin tanımlanması zorunlu hale gelebilir. Böyle bir değişiklik ise mevcut düzenleme ile hukuki çatışma yaratmasının yanı sıra ceza hukukunda “insan” kavramına dayalı koruma anlayışının yeniden ele alınması da gerektirebilecektir.

²⁴² Fulya Korkmaz, “Çocuk Düşürme Suçunda Mağdurun Kim Olduğu Sorunu ve Ceninin Hukuki Niteliği” 2024 (15)59 Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 277.

²⁴³ Güneş Okuyucu Ergün, “Gebe Olduğu Bilinen Kadına Karşı İşlenen Kasten Öldürme Suçuna İlişkin Bazı Tesbit ve Değerlendirmeler” (2015) II Prof. Dr. Nevzat Toroslu'ya Armağan içinde 822-829 <https://vergiyalgi.com/assets/catalogs/Nevzat_Torosluaya_Armagan_2.pdf>(Son Erişim Tarihi 02.10.2024).

²⁴⁴ Berrin Akbulut, “Kasten Öldürme Suçu (TCK M. 81)” 2020 (24)4 Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 279 <<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Download/Article-File/1354839>>(Son Erişim Tarihi 02.10.2024).

²⁴⁵ Güven, (n 199) 224.

SONUÇ

Üremeye yardımcı tekniklerde yaşanan gelişmeler, embriyoyu yaşamın en erken evresi olarak hem hukuki hem de etik açıdan tartışmalı bir konuma taşımıştır. Ayrıca, embriyonun potansiyel tedavi yöntemlerindeki rolünün yanı sıra, hukuki statüsünün belirlenmesi ve kadının hakları arasındaki dengenin sağlanması gibi sorunlar da önem kazanmaktadır. Embriyonun hukuki niteliği, uluslararası hukukta hala tartışmalı bir konu olup, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 2. maddesi yaşama hakkını güvence altına alsın da bu hakkın başlangıcı konusunda açık bir tanım sunmamaktadır. *Vo v Fransa* davasında AİHM, embriyoların AİHS kapsamında, bir kişi olarak kabul edilemeyeceğini belirterek embriyonun statüsüne ilişkin açık bir tavır almaktan kaçınmıştır. Bu karar, devletlerin embriyonun korunmasına ilişkin geniş bir takdir yetkisine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak bu durum, embriyonun insan hakları kapsamında daha güçlü bir korumaya alınması gerektiğini savunan görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yargıç Ress'in muhalif görüşü, doğmamış yaşamın da yaşam hakkı kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamakta ve embriyonun insan yaşamının bir parçası olarak korunması gerektiğini savunmaktadır. Uluslararası hukukun bu konudaki belirsizliği ve eksikliği, embriyonun özel bir statü ile korunması gerektiğine dair hukuki düzenlemelere olan ihtiyacı göstermektedir.

Embriyonun statüsüne dair Amerika'da görülen *Davis v Davis* davası da önemli bir örnek teşkil etmektedir. Mahkemenin embriyoyu çocuk olarak değerlendirmesi, embriyonun "kişi" olarak tanımlanması meselesini gündeme getirmiştir; ancak üst mahkeme, embriyoların doğmuş bireylerle aynı hukuki korumaya tabi tutulamayacağı, fakat yaşama potansiyeline sahip oldukları için özel bir saygı hak ettiklerini vurgulamıştır. Bu karar, embriyoların statüsünün yeniden değerlendirilmesi gerektiğini gösteren bir başka örnek olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye'de ise TMK'nın 28. maddesi embriyoların ana rahmine düştükleri andan itibaren hak ehliyetine sahip olduklarını öngörse de laboratuvar ortamında döllemenin gerçekleşmesi bu statüyü daha karmaşık hale getirmektedir. Benzer şekilde, Türk Ceza Kanunu'nda embriyonun korunmasına yönelik açık bir düzenlemenin bulunmaması hukuki belirsizliği artırmaktadır. Özellikle, embriyonun insan öldürme suçunun mağduru olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda öğretide farklı görüşler bulunmaktadır; bu da embriyonun hukuki koruma düzeyi konusunda ciddi bir boşluk yaratmaktadır.

Bu belirsizlik, uluslararası düzenlemelerde de görülmektedir. Avrupa Konseyi'nin Biyotıp Sözleşmesi, embriyoların araştırmalarda kullanımına belirli sınırlamalar getirmektedir. Ancak, embriyoların hukuki statüsüne ilişkin yeterli bir koruma sağlamamaktadır. Anayasa ve uluslararası sözleşmeler yaşam hakkını güvence altına alsın da embriyonun hukuki statüsünü tanımlamamaktadır. Dolayısıyla, embriyo ile ilgili yapılacak yasal düzenlemeler, toplumsal ve ahlaki değerlere uygun, bilimsel ilerlemeyi destekleyen ve bireylerin haklarını koruyan bir yapıda olmalıdır.

Sonuç olarak, embriyonun doğasına uygun, kendine özgü bir hukuki statü tanımlanması, hem etik hem de hukuki açıdan korunmasını güçlendirecek, bilimsel araştırmalarda ise dengeli ve kapsamlı bir çerçeve sunacaktır. Bu statü, embriyonun korunmasını sağlarken bilimsel çalışmaların etik kurallar içinde sürdürülmesine olanak tanıyacaktır. Bu bağlamda, Türk Medeni Kanunu ve Ceza Kanunu başta olmak üzere ilgili yasal düzenlemelerin çağdaş üreme teknolojilerini ve embriyonun korunma gerekliliklerini kapsayacak şekilde kapsamlı biçimde gözden geçirilmesi elzemdir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

‘Tıp Sözlüğü’, Medicana Genel Sağlık Ansiklopedisi (1993).

Akbulut B, “Kasten Öldürme Suçu (TCK M. 81)” 2020 (24)4 Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 273-357 < <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1354839>>(Son Erişim Tarihi 02.10.2024).

Akcaal M, *Medeni Hukuk* (Yetkin Yayınları 2022) .

Akın Ö ve Şahin E, “Yardımcı Üreme Teknikleri Ve Hemşirelik Yaklaşımı” (2020) 3(1) Sakarya Üniversitesi Holistik Sağlık Dergisi 55-75.

Akipek J ve Akıntürk T ve Ateş D, *Türk Medeni Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku Birinci Cilt* (Beta Basım Yayınevi 2018).

Allison M and Lobo VG, “Fertility options for the transgender and gender nonbinary patient” (2020) 105(10) The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism 3335-3345.

Alon I & Guimón J et all, “Regulatory responses to assisted reproductive technology: a comparative analysis of Spain and Israel” (2019) 36(8) Journal of assisted reproduction and genetics 1665-1681. <doi:10.1007/s10815-019-01525-7> (Son Erişim Tarihi 22.05.2024).

Anja KJ, *A theory of unborn life: from abortion to genetic manipulation* (OUP USA 2012).

Antalya G. ve Topuz M, *Medeni Hukuk Giriş Temel Kavramlar Başlangıç Hükümleri* (Legal 2018).

Arbağ E ve Aluş Tokat M, “İn Vitro Fertilizasyon Tedavisi Sırasında Kadınların Fiziksel Aktivite Durumları ve Etkileyen Faktörler” (2018) 11(4) Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi 306-314.

Arpacıoğlu IT, “Yapay Döllenenin Soybağına Etkileri” (2013) 5(1) Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi 11-20.

Aydın T ve Yücel B, “Tek Gen Hastalıkları Nedeniyle Preimplantasyon Genetik Tanı Uygulanan Hastalarımızın Retrospektif Analizi: Üç Yıllık Deneyimiz” (2017) 7(4) Bozok Tıp Dergisi 42-45.

Aydın ÜT, *Cenin Hukuki Konumu* (XII Levha Yayıncılık 2011).

Ayla Ş, “İn Vitro Fertilizasyon” Üreme: Toplantı Sunumları ve Tartışmalar (ed. Yücel Sayman, Çanakkale, 2015) 139-142<https://www.medipol.edu.tr/sites/default/files/2022-11/Kitap_6.pdf> (Son Erişim Tarihi: 14 .03. 2024).

Bandır O ve Eralp Elibol C, “İnsan Üzerinde Deney Suçu (TCK m. 90/1)” (2021) 25(4) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 705 - 747 <[hptt//10.34246/ahbvuhfd.1018880](http://10.34246/ahbvuhfd.1018880)>.

Bayındır S, “İnsan Üzerinde Deney ve Deneme Suçları (TCK. m. 90)” (2018) 24(1) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 77-121.

Baylis F and Darnovsky M et all, “Human Germline, Heritable Genome Editing: The Global Policy Landscape” (2020) 3(5) CRISPR Journal 365-377.

Beca JB et al, “Medical, ethical and legal issues in cryopreservation of human embryos” 2014 (142)7 Rev Méd Chile [online] 903-908. <<http://dx.doi.org/10.4067/S0034-98872014000700011>>(Son Erişim Tarihi 25.09.2024).

Bennett R, “Is Reproduction Women’s Business? How Should We Regulate Regarding Stored Embryos, Posthumous Pregnancy, Ectogenesis and Male Pregnancy?” 2008 (2)3 Studies in Ethics, Law, and Technology. <<https://doi.org/10.2202/1941-6008.1037>>(-Son Erişim Tarihi 25.09.2024).

Calkins K and Devaskar SU, “Fetal origins of adult disease” (2011) 41(6) Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care 158-176.

Cankurt E, “Tıbbi Müdahale ve İnsan Üzerinde Deney Bağlamında İlgilinin Rızası” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2018).

Centel N ve Zafer H ve Çakmut Yenerer Ö, *Kişilere Karşı İşlenen Suçlar Cilt: I* (Beta Yayınevi 2011).

Cin MO, “Üreme Amaçlı Klonlamanın Cezalandırılabilirliği Üzerine Etik ve Hukuki Argümanlar” (2003) 11(1-2) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 125 - 138.

Clarke GN, “A.R.T. and History, 1678–1978” (2006) 21 (7) Human Reproduction 1645-1650.

Collins FS and Morgan M and Patrinos A, “The Human Genome Project: lessons from large-scale biology” (2003) Science 300 (5617) 287-290.

Çavuşoğlu EE, “İntrasitoplazmik Sperm Enjeksiyonu Uygulanan İnfertil Vakaların Tam Zamanlı İzleme Sisteminde (Time Lapse) Multinükleuslu Blastomer İçeren Embriyolarının Blastokist Aşamasına Ulaşma Oranlarının Retrospektif Olarak İncelenmesi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018).

Çetin C ve Çetin TM, “Dünden Bugüne Yardımla Üreme Teknikleri” (2014) 23(1) Arşiv Kaynak Tarama Dergisi 148 – 155.

Çiftçi HA, “Distopya Edebiyatında Dini Fenomenler ve Referanslar - Aldous Huxley’nin Cesur Yeni Dünya’sına Fenomenolojik Bir Yaklaşım” (2023) 23 Rize İlahiyat Dergisi 95-108.

Çoban A, “Türkiye’de Ana Rahmindeki Embriyonun Hukuki Statüsü” (A.Ü. Biyoteknoloji Enstitüsü Yayını, 2007) .

Çoban A, “Türkiye’de İnsan Embriyosu Üzerinde Araştırma Yapmanın Hukuki Sorunları” (2009) 86 Türkiye Barolar Birliği Dergisi ss. 204-248.

Dadlez E. M and Andrews W. L, “Not Separate, But Not Equal: How Fetal Rights Deprive Women of Civil Rights”2012 (26) 2 Public Affairs Quarterly 103–22<<https://www.jstor.org/stable/41697902>> (Son Erişim Tarihi 25.09.2024).

Doğru O, “Yaşama Hakkı, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi – 5” (Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 2018).

Douglas T and Savulescu J, “Destroying unwanted embryos in research. Talking Point on morality and human embryo research” (2009) 10 (4) EMBO Reports 307-312 <<https://doi:10.1038/embor.2009.54>>.

Dural M ve Öğüz T, *Türk Özel Hukuku Cilt II Kişiler Hukuku* (Filiz Kitapevi 2022) .

Eduardo C. G, “La desprotección jurídica del embrión humano tras la nueva ley de reproducción humana asistida y la ley de investigación biomédica” 2009 (20) 69 Cuadernos de bioética XX 183-200.

Ekici C, “Preimplantasyon Genetik Tanı” (2014) 3(2) İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi 49-53.

Erman S ve Özek Ç, *Ceza Hukuku Özel Bölüm, Kişilere Karşı İşlenen Suçlar* (Dünya Yayıncılık 1994).

Erol Y, *Yapay Dölllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011).

Eskew AM and Jungheim E S, “A History of Developments to Improve in vitro Fertilization” (2017) 114(3) Missouri Medicine156-159.

Fly M and Karstoft H, “Embryo selection with artificial intelligence: how to evaluate and compare methods?.”(2021) 38(7) Journal of assisted reproduction and genetics 1675-1689 <<http://doi:10.1007/s10815-021-02254-6>>.

Gibson G, *Son Sözü Genom; Modern Yaşam ile Genlerimiz Arasındaki Çatışma Bizi Nasıl Hasta Eder?* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2020).

Goodwin M, “If Embryos and Fetuses Have Rights” 2017 (11)2 The Law & Ethics of Human Rights 189-224 <<https://doi.org/10.1515/lehr-2017-0007>>(Son Erişim Tarihi 25.09.2024).

Gölcüklü İ, “Milletlerarası Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Kararların Tanınması Ve Tenfizi” 2021 (1) Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 835-865.

Güven G, “5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 90. Maddesi ile Düzenlenen İnsan Üzerinde Deney Suçu ve Rıza” (2016) 90(4) İstanbul Barosu Dergisi 213-226.

Hakeri H, *Tıp Hukuku Cilt I Genel Hükümler* (Seçkin Yayıncılık 2021).

Hayden H and Davies M, “The science and ethics of human admixed embryos” (2009) 19(9) *Obstetrics, Gynaecology & Reproductive Medicine* 235-239.

Hicks S. C, “The Right to Life in Law: The Embryo and Fetus, The Body and Soul, The Family and Society” 1992 (19) 3 *Florida State University Law Review* 805-850.

Hochschild FZ and Dickens BM et all, “Human rights to in vitro fertilization” (2003) 123(1) *International Journal of Gynecology & Obstetrics* 86-89.

Horseley K and Jackson E, “The Human Fertilisation and Embryology Act 1990 and non-traditional families” (2023) 86(6) *The Modern Law Review* 1-17.

Hoşgör H ve Akyüz İ ve Cengiz E, “İnfertil Hastaların Tüp Bebek Tedavisini Bırakmasında Etkili Olan Faktörlerin Öncelik Sırasının Belirlenmesi: Bir Ahp Uygulaması” (2017) 9(19) *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 64 – 84.

Isaacson W, *Yaşamın Kodu: Jennifer Doudna Genetik Devrim ve İnsanın Geleceği* (Domingo Yayınevi 2023).

İltaş Y, “Taşyıcı Annelik ve Soybağı Meselesi” 2021 (16)201-202 *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1013-1054.

Janez MJ and Flaman P “Personhood status of the human zygote, embryo, fetus” (2017) 84(2) *The Linacre quarterly* 130-144 <<https://doi:10.1080/00243639.2017.1299896>.

Johnson MH, “Robert Edwards: the path to IVF”(2011) 23(2) *Reprod Biomed Online* 245–262.

Kahyaoğlu B, *Çağdaş Ütopyaların Yaratılmasında Görsel Medyanın Gücü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015).*

Kanyış TS , Arslan E. and Kanyış O, “Patentability of the Human Embryonic Stem Cell Lines: A Legal and Ethical Aspect” in Diana Kitala and Ana Colette Maurício (ed), *Novel Perspectives of Stem Cell Manufacturing and Therapies* (IntechOpen 2021) <doi:10.5772/intechopen.82986> (Son Erişim Tarihi 22.05.2024).

Kara B ve Sucu N, “Physical Education And Young Children in Terms of Motor Development” (2016) 1(2) *The Journal of International Civilization Studies* 81-129.

Karasaç EG, “Ceninin Yaşama Hakkı” (2022) 71 (3) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1051-1097.

Keklikoğlu N, “Somatik Hücre Nükleus Aktarımı - II: Uygulama Alanları” (2012) 41(3) *Journal of Istanbul University Faculty of Dentistry* 55 – 58.

Keskin AD, “Embriyonun Evlat Edinilmesi” (Selçuk Hukuk Kongresi 2020).

Kimball J, “Prenatal Adoption as an Alternative to Abortion: Legal and Ethical Challenges” 2016 (5) *Ave Maria International Law Journal* 96-111 <<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/avemintj5&div=7&id=&page=>>(Son Erişim Tarihi 02.10.2024).

Korff D, Yaşam Hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap (Çeviren: Özgür Heval Çınar ve Abdulcelil Kaya) (Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları No. 8 2006).

Korkmaz F, “Çocuk Düşürme Suçunda Mağdurun Kim Olduğu Sorunu ve Ceninin Hukuki Niteliği” 2024 (15)59 Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 273-298.

Korkut K ve Bozkurt K, *Uluslararası Hukuk, Avrupa Birliği Düzenlemeleri, AIHM İç-tihatları ve AYM Kararları Kapsamında Sağlık Hakkı* (Oniki Levha Yayınları 2021).

Kuhnt AK and Wittig JP, “Families formed through assisted reproductive technology: Causes, experiences, and consequences in an international context” (2022) 14 Reproductive Biomedicine & Society 289-296.

Kurki VA. J, *Legal Personhood. of Elements in Philosophy of Law* (Cambridge: Cambridge University Press 2023).

Küçük H, “Aldous Huxley (Brave New World) Cesur Yeni Dünya” (2019) 2(2) Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi 143-151.

Londra L and Wallach E et all, “Assisted reproduction: Ethical and legal issues” (2014) 19(5) Seminars in Fetal and Neonatal Medicin 264 -271.

López A, Betancourt M et all, “The need for regulation in the practice of human assisted reproduction in Mexico. An overview of the regulations in the rest of the World” (2021) 18(41) Reprod Health 1-14.

Matoba S and Zhang Y, ‘Somatic Cell Nuclear Transfer Reprogramming: Mechanisms and Applications’ (2018) 23(4) Cell stem cell 471-485 < <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30033121/>>.

Molè MA and Coorens TM et all “A single cell characterisation of human embryogenesis identifies pluripotency transitions and putative anterior hypoblast centre” (2021) 12 Nat Commun 1-12.

Murat E, *Hukuki Ve Etik Yönleri İle Biyotıp Araştırmalarında Biyobankalar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2013).

Neukart F, “Towards sustainable horizons: A comprehensive blueprint for Mars colonization” (2024) 10(4) Helion Journal 1-28.

Oğuzman, Seliçi ve Özdemir, *Eşya Hukuku Kısaltılmış Ders Kitabı* (3. Baskı, Filiz Kitapevi 2020).

Okuyucu EG, “Gebe Olduğu Bilinen Kadına Karşı İşlenen Kasten Öldürme Suçuna İlişkin Bazı Tesbit ve Değerlendirmeler” (2015) II Prof. Dr. Nevzat Toroslu'ya Armağan içinde 822-829 <https://vergi.igi.com/assets/catalogs/Nevzat_Torosluya_Armagan_2.pdf>(Son Erişim Tarihi 02.10.2024).

Oliveira BL and Ataman LM et all, “Restricted access to assisted reproductive technology and fertility preservation: legal and ethical issues”(2021) 43(3) Reproductive BioMedicine Online 571-576.

Ombelet W and Robays JV, “Artificial Insemination History: Hurdles and Milestones” (2015) 7(2) Facts Views Vis 137–143.

Önder A, *Şahıslara ve mala Karşı Cürümler ve Bilişim Alanında Suçlar* (Filiz Kitapevi1994).

Özalp A, *Etik Açısından Genom Projesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007).

Özel Ç, “Medeni Hukuk Açısından Ölüm Anının Belirlenmesi ve Ceset Üzerindeki Hakka İlişkin Bazı Düşünceler” (2002) 51(1) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 43 – 77 <https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000571>.

Paçacı İ, “Klonlama ve Kök Hücre Çalışmalarının İslâm Dini Açısından Değerlendirilmesi” (2007) 7(7) Usul İslam Araştırmaları 35 – 60.

Pekalski A, “Effect of eugenics on the evolution of populations” (2000) 17(2) The European Physical Journal 329-332.

Raposo VL and Ma Z, “The Juridical Status of the Unborn: A Person, an Object or a Tertium Genus?” 2017 (5)1 Peking University Law Journal 205–236 <doi:10.1080/20517483.2017.1330822>(Son Erişim Tarihi 26.09.2024).

Robbie R, “The Legal Nature of the Cryo-preserved Embryo: Legal Subject or Legal Object?” (2018) 21 PER / PELJ <<https://www.saflii.org/za/journals/PER/2018/45.html>>.

Robinson R, “The Legal Nature of the Embryo: Legal Subject or Legal Object?” 2018 (21) 1 Potchefstroom Electronic Law Journal.

Serozan R, “Kişilik Hakkının Korunmasıyla İlgili Bazı Düşünceler” (1997) 11(14) İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi 93 – 112.

Serozan R, *Medeni Hukuk Genel Bölüm/ Kişiler Hukuku* (Onikilevha Yayınları 2017) .

Sezen O, “İnsan Üzerinde Biyoteknolojik Uygulamaların Uluslararası Hukuk Boyutu” (2015) 1(1) Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 82-107.

Sharma SR and Saxena R and Singh R, “Infertility & assisted reproduction: A Historical & Modern Scientific Perspective” (2018) 148(1) The Indian Journal of Medical Research 10-14.

Söğüt İS, “Yasal Belirsizlik: Embriyonik Kök Hücre Çalışmaları” (2018) 134 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 37-70.

Stenger RL, “Embryos, Fetuses, and Babies: Treated as Persons and Treated with Respect” 2006 (2)1 Journal of Health & Biomedical Law 33-67. <<https://bpb-us-e1.wpmucdn.com/sites.suffolk.edu/dist/e/1232/files/2016/12/Embryos-Babies-and-Fetuses-Treated-as-Persons-and-Treated-with-Respect.pdf>>.

Süleyman S. ve İşleten M İ, “Türk Hukukunda Soybağının Kurulması”2018 (4) 1 Hukuk Fakültesi Dergisi 105-120.

Şen E, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Uygulanmasından Doğan Hukuki Sorunlar* (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, 2022).

Tacir H, “Yaşama Hakkı Kapsamında Yaşamın Başlangıcı” (2013) 19(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 1301 – 1320.

Tarıkcı SM, “AİHM Kararlarında ve Türk Hukukunda Yaşam Hakkı” (2006) 66 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 51-94.

Tauscher S, “Genetik Teknolojisinin Siyasi ve Etik Sınırları: Genetiği Yönetmek” (2015) 1(1) International Journal of Political Studies 1-12.

Tezcan D ve Erdem MR ve Sancakdar O ve Önok RM, İnsan Hakları El Kitabı (Seçkin Yayıncılık 2010).

Tırhış Ö, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Neonatal Mortalite ve Morbidite Üzerine Etkisi* (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, 2012).

Topel ÇÇ, “Yaşama Hakkı”(2012) 103 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 137-168.

Woodruff TK, “Oncofertility: a grand collaboration between reproductive medicine and oncology” (2015) 150(3) Reproductio 1-10.

Yerdelen E, “Klonlamanın (kopyalama) ceza hukukundaki yeri” (2014) 63(3) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 643-685.

Çevrimiçi Kaynaklar

<<https://base.garant.ru/184467/741609f9002bd54a24e5c49cb5af953b/>>.

<https://biotech.law.lsu.edu/cases/cloning/davis_v_davis.htm>.

<<https://www.bmz.de/en/issues/bodily-autonomy-and-reproductive-health>; <https://www.weforum.org/agenda/2022/03/what-is-bodily-autonomy-and-why-does-it-matter-for-women/>>.

<https://clintonwhitehouse3.archives.gov/WH/EOP/OSTP/html/00628_2.html>.

<<https://doi.org/10.1093/humrep/dep343>>.

<<https://embryo.asu.edu/pages/davis-v-davis-1992>>.

<<https://law.justia.com/cases/tennessee/supreme-court/1992/842-s-w-2d-588-2.html>>.

<<https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=L0070024>>.

<<https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-13.4/fulltext.html>>.

<<https://news.bloomberglaw.com/us-law-week/its-not-just-embryos-even-the-dead-have-more-rights-than-women>> .

<<https://publichealth.jhu.edu/2024/the-alabama-supreme-courts-ruling-on-frozen-embryos>> .

<<https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP08-62/RP08-62.pdf>>.

<[https://www.bbc.co.uk/ethics/animals/using/hybridembryos_1.shtml#:~:text=These%20are%20created%20by%20transferring,%25%20\(more%20detail%20below\)](https://www.bbc.co.uk/ethics/animals/using/hybridembryos_1.shtml#:~:text=These%20are%20created%20by%20transferring,%25%20(more%20detail%20below))>.

<<https://www.britannica.com/event/Roe-v-Wade>>.

<<https://www.britannica.com/science/embryology>>.

<<https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>>.

<<https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2000/554/de?manifestation=https:%2F%2Ffedlex.data.admin.ch%2Ffilestore%2Ffedlex.data.admin.ch%2Feli%2Fc-c%2F2000%2F554%2F20230701%2Fde%2Fhtml%2Ffedlex-data-admin-ch-eli-cc-2000-554-20230701-de-html-1.html>>.

<<https://www.fondationlejeune.org/la-fondation/jerome-lejeune/jerome-lejeune-declare-venerable/#:~:text=Pour%20Jean%2DMarie%20Le%20M%C3%A9n%C3%A9,faibles%20de%20ses%20membres%20%C2%BB.%20%C2%BB.>>.

<<https://www.genome.gov/about-genomics/fact-sheets/Eugenics-and-Scientific-Racism>>.

<<https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html#BJNR001950896BJNG000302377>>.

<<https://www.gesetze-im-internet.de/eschg/BJNR027460990.html>>.

<<https://www.gov.uk/government/publications/human-fertilisation-and-embryology-authority-hfea-review-report/independent-review-of-the-human-fertilisation-and-embryology-authority-hfea-final-report-and-recommendations>>.

<<https://www.hfea.gov.uk/about-us/modernising-the-regulation-of-fertility-treatment-and-research-involving-human-embryos/modernising-fertility-law/#footnote-9>>.

<<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/section/>>.

<<https://www.louisejoybrown.co.uk>>.

<<https://www.nasa.gov/hhp/human-system-risks/>>.

<<https://www.nasa.gov/hrp/radiation/space-radiation-miniseries/>>.

<<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095749303>>.

<https://www.researchgate.net/publication/222155658_The_science_and_ethics_of_human_admixed_embryos>.

<<https://www.sign-lang.uni-hamburg.de/glex/konzepte/17549.html>>.

<<https://www.who.int/news/item/04-04-2023-1-in-6-people-globally-affected-by-infertility>>.

<<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/endometriosis>>.

<<https://www.pwn-usa.org/bodily-autonomy-framework/>>.

Choe J and Shanks AL, 'In Vitro Fertilization' (StatPearls Publishing 2023) <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK562266>>.

Jain M and Singh M, 'Assisted Reproductive Technology (ART) Techniques' (StatPearls Publishing 2023) <<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35015434/>>.

Khan Y S and Ackerman KM, 'Embryology, Week 1' (StatPearls Publishing 2024) <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK554562/>>.

Ly S, 'Ethics of Designer Babies' *Embryo Project Encyclopedia* (2011) <<https://hdl.handle.net/10776/2088>>.

The Editors of Encyclopaedia Britannica, 'in vitro fertilization' *Encyclopedia Britannica* (2024) <<https://www.britannica.com/science/in-vitro-fertilization>>.

Villalba A, 'Queering the genome: ethical challenges of epigenome editing in same-sex reproduction' (2024) *Journal of Medical Ethics* <<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38408852/>>.

Zhang M and Jennifer CE, 'Davis v. Davis (1992)' *Embryo Project Encyclopedia* (2013) <<https://hdl.handle.net/10776/6320>> .